

CIGÁNYFŰRÓ

KISEBBSÉGSZELLEMŰ MŰVÉSZETI ÉS KÖZÉRZETI FOLYÓIRAT

Ady Endre

A HERING ÉS A TÖBBI

Az a fő, hogy beismerés legyen...

Jönnek a jó hírek, van gyilkos csóstitül, dolgoznak a csendőrök. Például igaz, hogy a csendőrök megvasalták az apró gyermekeket, a purdékát is. De talán az mégsem igaz, hogy az egyik purdének eltávolították a szemét. Azt se akarjuk hinni, hogy külön besózták a heringet, melyre a vallomásra bírándó cigány két napig se kap egy korty vizet. Hasonlóképpen túlzásnak véljük azt is, hogy a cigánynak a csontját válogatás nélkül törik a csendőrök. Bizonyosan okkal-móddal törik. A térdét például, hiszen a cigány úgyse szokott térdelni.

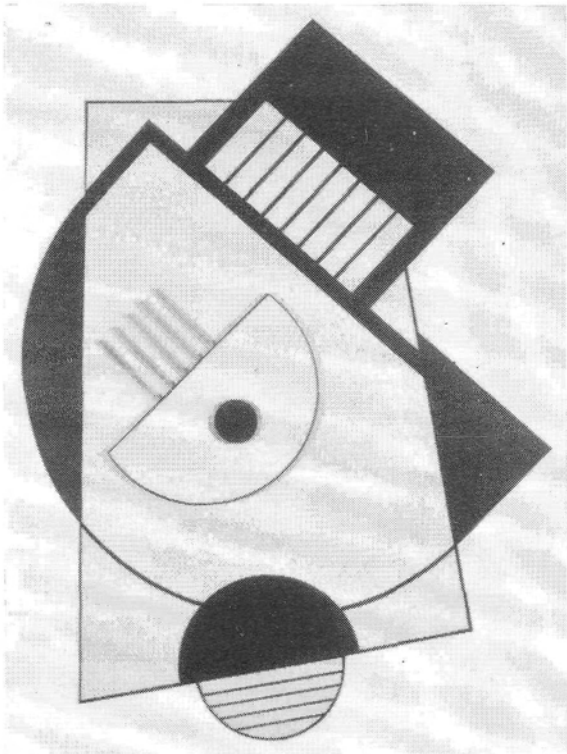
Az Egyesült Államok csinált egy indián territóriumot. Itt civilizálja a maga rézbőrű oláh cigányait. Ha vad marad, vigyáznak Sólyomszem úrra. Nem engedik Washington mellé, hogy az elnök lakásától pár kilométerre ölögessen. Ha gentleman lesz, akkor mehet, ahova akar. No, de mi ettől, egyelőre, ami a Szarvas-csárdát illeti, elkéstünk. Holott mi arra sem mernénk megesküdni, hogy csakugyan a cigányok gyilkoltak. A csendőrök, talán az ügyész urak is, ezt bizonyosra veszik. Éppen emiatt tartják iszonyú titokban a vizsgálat menetét. Nehogy az újságokba kerüljön valami pozitív, mert ezek az oláh cigányok olvassák a Times-ot, Tempst, Pressét és a Budapest-et állandóan.

Budapesti Napló, 1907. júl. 28.

SZERZŐINK:

Antal István
Carmelo Arden Quin
Balázs Attila
Balogh Attila
Bódy Gábor
Eörsi István
Forgács Rezső
Angus Fraser
Györgydeák György
Halas István
F. Havas Gábor
Krausz Tivadar
Ladik Katalin
Orsós Lajos
J. M. Schwartz
Tamás Amaryllis
Várnagy Tibor

SZEMELVÉNYEK:

...A harmadik Birodalomban a faji megkülönböztetés fogalmi és gyakorlati nehézségei elvezettek a cigányság származástanát kutató hatalmas hivatali apparátus megteremtéséhez...

***

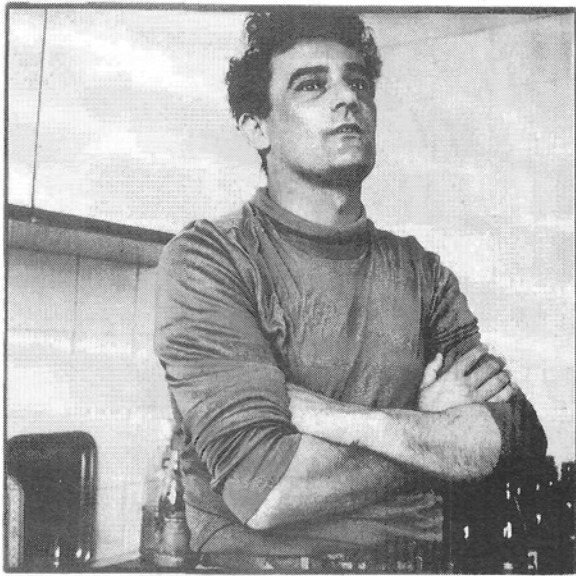
...Dehát az a gyönyörűsége része a dolognak, hogy a generációk újatermelődnek az élet rendje szerint, és hogy olyan térségben élünk, ahol a világ népei nagyon intenzíven keveredhetnek. S ha nem is tehetségbarát ez az ország, de tehetségszülő...

***

...Az avantgard „ismeretlen fogásait” az agit-propos ipi-apacs tette általánosan ismertté és érthetővé Magyarországon...

Bódy Gábor

M E S E

Lugosi Lugo László fotója

Hát én ötvenhatról nem sokat tudok mondani – mondta Vakarcs –, akkor még csak tizennégy éves voltam. Es milyen jó fiú, el se hinnétek. Nagy körfolyosós házban laktunk, a Kilián laktanya közelében. Előkotort egy ci-garettát, kicsit gyűröttet, és rágyújtott. Egész nap a folyosón ugráltunk – mi srácok marhára élveztük a dolgot –, üres hüvelyekkel játszadoztunk, egyszer egy srác hozott egy léppuskát, de a házmester elkobozta. Tudjátok, anyám nem is ismertem, rég meghalt, a fater meg egész nap kószált, a nőjéhez mászkált, kolbászt vitt, meg kenyeret. Persze, ez csak eleinte volt, mert később komolyabbra vált a dolog, arra felénk nagy harcok voltak, egész nap az óvóhelyen ültünk, sőt, ott is aludtunk, és a faterom is csak minden másnap mászott el a kurvájához. Az óvóhelyen ültünk akkor is, amikor egy hülye tank szétlőtte a lakásunkat anyám utolsó fényképével együtt. Mikor vége lett a bulinak, a mosókonyhában kaptunk szükséglakást, egész barátságos volt. Aztán a fater elküldött jobb vidékre, az öreganyámhoz, persze állatián megható dumával. Már négykor fenn volt, teát főzött, de nem szólt egész idő alatt semmit, csak füttyörészett halkán. Én akkoriban állati mulya kis jófiú voltam, fehér lelkivilággal meg lila pöttyökkel. Reggeli közben megszólalt a faterom: „nézd fiam, már nagy vagy, felnőttél.” Én egy pilanatra megborzongtam, mert tényleg nagynak éreztem magam, és féltem attól, ami majd jön. „Tudod, hogy én és Ica néni”, mondta, „tudom”, mondtam én. Marha változatos volt a szövegünk, minden mondat után fél óra hallgatás. „Mire hazajössz – mondta –, már lesz lakás, meglátod, jól meglesztek egymással”. Én meg még valahogy megsajnáltam, és mondtam neki, hogy igen, biztos jól megleszünk egymással. Ez az Ica egy marha dög nő volt, sárga hajjal és lila tollakkal a fenekében. Persze, akkor ezt nemigen tudtam, csak az üres töltényhüvelyekkel játszadoztam. Különben se nagyon érdekelt, bár egy kicsit meg voltam ijedve. De nem mutattam. Mikor a pályaudvaron vártunk a vonatra – már jó előre kimentünk

helyet foglalni –, akkor is csak hallgattunk. A fater mereven állt, lapát tenyerét a tarkómra tette, játszadozott a hajammal. Zavarban volt, nem tudta, mit szokás ilyenkor mondani. „Aztán jól viseld magad”, mindig ilyen hülye dumája volt. „Igen”. Aztán beállt a vonat, felverekedtem magamat, fater feladta az ablakon a cuccot, ezzel legalább elment egy csomó idő. „Feljöjtek valamit segíteni?”, kérdezte. „Nem muszáj”, mondtam, „már felraktam a koffert”. Állati zavarban volt, valamit mindenáron mondani akart, de semmi se jutott eszébe. Végül elmondta huszonharmadszor a kedvenc szövegét: „jól viseld magadat”, meg „tudod, ha kinyitod a bőröndöt, ott oldalt a zsebében van a zsíroskenyér, mellette zacskóban egy kis kolbász, elég lesz?” Bólogattam, ő meg rámivallt: „mit hallgatsz, mint egy süketfajd?” A hasonlatai is ilyen hülyék voltak. Én állatira el voltam máladva, de tényleg nem tudtam semmit se mondani, hát megfogtam a kezét. Így álltunk vagy egy fél óráig, ő felnyújtotta a kezét szólanul, én meg szorongattam, mind a kettőnknek szörnyen kényelmetlen volt, de egyikünk sem akarta elengedni a másik kezét. Végre megszólalt, volt egy jó ötlete. „Várjál”, mondta, „veszek egy kis savanyúcukrot. Vagy inkább csokit akarsz?” „Nem”, mondtam, „mindjárt indul a vonat.” Akkor mondta be a megafon: „Figyelem, figyelem, vonat indul Bükköstahonyára a vááágány mellett tessék vigyauá-vigyauázni!” A fater rámvigyorgott, „te engem ne félt, nem mondtam még, hogy diákkoromban futóbajnok voltam?” Mindig humorizált, és mindig megjátszotta, mintha diákkora lett volna. „Dijákkoromban így, dijákkoromban úgy”, állandóan dijákozott. Elszaladt egy távoli trafikig, közben az egyik helyiségből kijött a bakter, hóna alatt tárcsával, és szép lassan előrement a mozdonyig. Én meg elkezdtem üvöltöni, „apa, apa!” Nem hallotta meg. A vasutas felemelte a tárcsát, a kalauzok sípoltak. Akkoriban elég nagy zűrzavar volt a pályaudvarokon. Fater pont akkor vette meg a cukrot, megfordult. Egy arra járó eltakarta a szemem elől, közben a vonat meg csigalassan elindult. Integtettem, „apa, apa!” Végre feltűnt, futva közeledett. Tényleg jól futott, a sála kioldódott, és lebegett utána. Egyik kezében a kalapját, a másikban a cukros zacskót tartotta. Vagy öt méterre lehetett az ablakomtól. Átrohantam egy ablakkal lejjebb, de addigra a vonat is felgyorsult, ugyanannyi maradt a távolság. „Na, csak még egy kicsit”, kiabáltam, és mint egy gyerek, elsírtam magam, igaz, gyerek is voltam még, nem is tudjátok elképzelni, milyen mulya kis jófiú. „Ne bögj, te bolond!”, üvöltötte apa, és torzul vigyorgott. Állati hülye vigyora volt. Már kapkodva vette a lélegzetet, a külső vágányokon járunk. Biztos rövidtávfitó volt „dijákkorában”. Kikerült egy öregasszonyt, és utánam kiabált, „kapd el!” A cukros zacskó nagy ívben röpült felém, aztán lependeredett a kocs oldaláról, és a sinek közé esett. Nem sok maradhatott belőle. Faterom is szép lassan eltűnedezett a távolban.

Aztán sokáig intézetben laktam. A kurva anyját – mondta Vakarcs, és eldobta az üres cigarettás zacskót. – Adjatok egy cigit!

1964. december

Részlet a kiadás előtt álló Bódy Gábor válogatott írásai c. kötetből.

Angus Fraser

MENNYI IRÁNYMUTATÁST REMÉLHETÜNK MAGUKTÓL A CIGÁNYOKTÓL?*

A cigányság története egy olyan vándorló népé, amelyik a középkorban bukkant fel a Balkánon, majd innen áramlott szét fokozatosan az európai földrészre, és azon túl is. Amikor zarándoklat ürügyén Nyugat-Európa kapuin kopogtattak, határozott érdeklődést keltettek, s azonnal elburjanzottak a különböző elméletek származásukkal kapcsolatosan. Mégis csak sokkal később vált lehetségessé, hogy nyelvükből kikövetkeztessék: hol is kezdődött szét-szóródásuk? Ez a nép a teméntelen elnyomatás, s az őt ért rengeteg hatás ellenére is megőrizte önálló identitástudatát, s jelentős túlélési és átvételi képességről tett tanúbizonyságot. Valóban: aki végigtekint mindazokon a viszontagságokon, melyeken keresztülmentek – mert a cigányság története jelentős mértékben annak a története, hogy mások mit tettek az ő elkülönülésük felszámolása érdekében –, az arra következtetésre fog jutni, hogy legjelentősebb értékeik végsősoron fennmaradtak.

Amióta azonban némileg megkérdőjeleződött az az általános elismert igazság, hogy a cigányság az „európai népek” közé tartozik, azóta az tűnik a legjobbnak, ha munkánkat annak a megvizsgálásával kezdjük: vajon helyesen járunk-e el, ha ezt a népet a jelen sorozatban (*A szerző arra a „Peoples of Europe” című sorozatra utal, amelyben kötete megjelent.***) mutatjuk be?

Ma a nép fogalmát úgy határozzuk meg, mint férfiak, nők és gyermekek olyan csoportját, amelyik környezetétől a közös nyelv, közös kultúra és közös rassztípus alapján világosan elkülöníthető, akkor a cigányságot már régóta népnek kell tekintenünk. Az évszázadok során jelentős különbözőségek alakultak kii közöttük és a többi nép között. Olyannyira, hogy a „cigány” szó jelentéstartalma felvet egy, nem maga a cigányság által kialakított szemantikai problémát. Ezt a nevet ugyanis – számos egyéb megnevezés mellett – a kívülállók ragasztották rájuk.

A megnevezésben tapasztalható zűrzavar különösen a 20. században vált akuttá. Egy időben a „cigány” szó lényegileg faji jelentéstartalommal bírt. A *„The Oxford English Dictionary”* (Oxfordi Angol Értelmező Szótár) 1989-ben megjelent második kiadása már így határozza meg a szó jelentését: „cigány...” (*Az eredeti szövegben két változat – a „Gypsy” és a „Gipsy” - szerepel.*) hindu eredetű nép tagja. A nép önmagát a 'roma' (*Az eredetiben „Romany” szerepel, ezt azonban fordításomban mindenütt a Magyarországon használatos „roma” névalakkal helyettesítem.*) néven nevezi. Ez a nép a 16. század közepe táján jelent meg Angliában, s ezt követően úgy hitték róla, hogy Egyiptomból szá-

mazik. Tagjainak bőrszíne sárgásbarna, hajszíne pedig fekete.

Kosárfonásból, lókereskedésből, jóvendőmondásból stb. élnek. A cigányságot nomád életformája és idegen szokásrendszere következtében általában gyanúsnak tekintik. 'Romani' néven ismert nyelvük egy jelentős mértékben megromlott hindi dialektus, melybe számtalan, különböző európai nyelvekből átvett szó keveredett.¹ Napjainkra azonban ez a név a fenti meghatározásnál tágabb értelmet nyert: gyakran alkalmazzák azt etnikai különbségtétel nélkül a népesség bármely olyan, vándoréletet élő tagjára, aki nem egyértelműen és nyilvánvalóan csavargó. Egyre kedveltebbekké válnak azonban a közösségen kívül és belül egyaránt más, jelentésükben semlegesebb meghatározások (mert a „cigány” név gyakran bír becsmérlő felhanggal). Ezek közül a „Traveller” a legújabb (*a szó jelentése „utas, utazó, vándor, útonjáró”. A fordítás az utóbbi változatot használja*). Lassan az egész folyamat átszínezi a faji megkülönböztetéssel szembeni érzékenység, ám a kívülállók használta egyik kifejezés sem kétértelműségtől mentes, kielégítő meghatározás.

A csapdákat bőségesen illusztrálja az a változás, amelyen a „cigány” szó az angol törvényhozásban az ötvenes évek vége óta keresztülment. Először véletlenszerűen, majd mindinkább tudatosan levették minden faji-etnikai jelentését abban a csupán két rendelkezésben, amelyik ebben a periódusban született. Az 1959-es *„Highways Act”* (*Törvény az országutakról*) a korábbi rendelkezések megerősítésekor kihagyja szövegéből a régebbi általánosító kifejezést – „vagy más útonjáró személy” –, amikor meghatározza azon emberek csoportját, akik megbüntethetők, ha bódét, elarusítóhelyet, standot állítanak fel az országúton (melybe a törvény szerint beletartozik a járda, a füves szegély és a parkoló is) vagy letáboroznak ott. A megbüntethetők lehetséges köre ílymódon „az utcai árusra és egyéb vándor-kereskedőre, illetőleg a cigányra” szűkül le. Nincs bizonyíték arra nézve, hogy a törvényhozók túl hosszan gondolkodtak volna azon, hogy milyen célzást rejt magában a „cigány” szó ennyire hangsúlyos említése, ami azzal is járt, hogy többé soha nem volt lehetséges egy ilyenfajta interpretáció figyelmen kívül hagyása. Ezzel egy pillanat alatt megteremtettek egy olyan értelmezési kérdéskört, amelyiknek – már előre megjósolhatóan² – a bíróságokon kellett eldőlnie. Amikor a kérdés 1967-ben végül a Legfelsőbb Bíróság elé került, akkor a bírák arra a következtetésre jutottak, hogy ebben az összefüggésben a szó nem elsődleges szótári jelentésében, vagyis nem „a

* Részletek a szerző *„The Gypsies”* című tanulmánykötetének (Blackwell, Oxford UK.-Cambridge USA, 1993.) előszavából. A kötet az Ozirisz Kiadó gondozásában fog megjelenni a közeljövőben.

** A zárójelben szereplő dőlt betűs szövegek a fordító megjegyzései.

roma közösség tagja” értelmében használandó. Nem utolsó sorban azért született ilyen döntés, mert a bírák számára elképzelhetetlen volt, hogy a Parlament elfogadott egy olyan törvényt, amelyik pusztán etnikai hovatartozása miatt pénzbírságra ítélt valakit. Éppen ezért úgy döntöttek, hogy a „cigány” szó jelentése nem egyéb, mint „nomád életmódot folytató, állandó munkával és állandó lakhellyel nem rendelkező személy”. Kimondták tehát, hogy bárki lehet az egyik napon „cigány”, míg a másikon nem.³

Ezt a felfogást újították meg a rákövetkező évben, az 1968-ban kibocsátott „Caravan Sites Act” („Törvény a parkolóhelyekről”, mely a kisebb-nagyobb csoportok ideiglenes telephelyeiről rendelkezik) ugyanis gondoskodott a „cigány táborhelyek” megrendszabályozásáról. A törvény úgy határozta meg a cigányokat, mint „nomád életformát folytató személyeket, fajra és származásra való tekintet nélkül”, kiemelve ebből a kategóriából a vándor mutatóanyagokat, illetve a vándorcirkuszokhoz tartozókat. Ily módon az, hogy valakit cigánynak tekintettek-e vagy sem, kifejezetten életformájától, nem pedig kulturális vagy etnikai hovatartozásától függött. Mára ez az egyetlen meghatározás, amelyik megmaradt az angol törvények szövegében, mivel a „vagy cigány” kifejezést diszkriminatív jellege miatt törölték az országutakra vonatkozó rendelkezésből.

A szó etnikai értelmezését ismét megerősítették egy másfajta jogi összefüggésben, amelyben az országutak és parkolók kapcsán megteremtett precedensek nem szükségszerűen mérvadóak. Ez az értelmezés egy olyan bírósági ítélet eredményeképpen bukkant fel, amelyik az 1976-ban kibocsátott, Nagy-Britanniában a faji alapon való diszkriminációval szembeni védelmet biztosító „Race Relations Act”-en (Törvény a fajok közti kapcsolatokról) alapul, mely meghatározza a „bőrszín, faj, nemzetiség, nemzeti vagy etnikai hovatartozás” jelentését. Az arra vonatkozó érvek, hogy vajon a cigányságra is érvényes-e a fajok közötti kapcsolatokat szabályozó törvénykezés védelme, már az 1965-öt, az első ilyen törvény kiadásának időpontját követő években mérhetetlenül elszaporodtak, s rengeteg erőfeszítést igényeltek az egyes kocsmárosok által kihelyezett „CIGÁNYOKNAK TILOS!” feliratú táblák miatt. Az első törvény rendelkezéseivel összhangban maguk ezek a táblák nem voltak törvényellenesek, ám később annak nyilvánították őket. Néhány kocsmáros azonban biztosabb hátteret teremtett magának azon szöveg kihelyezésével, hogy „ÚTONJÁRÓKNAK TILOS!”, ami azután igen trükkös jogi megfogalmazásokat eredményezett, amikor a *Commission for Racial Equality* (Bizottság a Faji Egyenlőségért) megakart tiltatni egy ilyen tábla elhelyezését London keleti részében, a „THE CAT AND MUTTON” (*A Macska és Ürühús*) elnevezésű kocsmában, s az ügy először – 1987-ben – a Westminster Megyei Bíróság, majd 1988-ban a Feljebbviteli Bíróság előtt szerepelt jogi érdeklődést keltő célzasként.

A kérdés úgy hangzott, hogy vajon az áruk kiadásának, illetve a szolgáltatások teljesítésének ilyenfajta megtagadása vajon „faji alapon történő diszkrimináció”-e? A Megyei Bíróság ítélete nem fogadta el a CRE azon állítását, mely szerint ebben az esetben az „útonjáró” és a „cigány” rokonértelmű, egymással fölcserélhető fogalmak, illetve hogy a

cigányságot etnikai csoportnak kell tekinteni: arra a következtetésre jutottak, hogy a „THE CAT AND MUTTON”-ban láthatóhoz hasonló kiírások nem törvénysértőek, ezért az eljárást megszüntették. A Feljebbviteli Bíróság megerősítette ezt az ítéletet⁴ abban az értelemben, hogy az „útonjáró” kifejezés nem rokonértelmű a „cigány” névvel, így a fenti kiírás által kizárt személyek köre nem korlátozódik csupán a cigányokra, emiatt ebben az esetben nem beszélhetünk közvetlen diszkriminációról. Ugyanakkor viszont megerősítették, hogy az említett törvény szempontjából a cigányság etnikai közösségnek tekintendő. A „CIGÁNYOKNAK TILOS!” kiírás tehát e döntés értelmében törvényellenes. Mi több: az „ÚTON-JÁRÓKNAK TILOS!” szövegű kiírás a cigányokra nézve továbbra is közvetett diszkriminációt jelent, minthogy (a nem-vándorlók részéről) egy olyan állapot feltételezését jelenti, amelyik sokkal gyakrabban vonatkozik rájuk, mint az egyéb faji csoportok tagjaira.

Talán bocsánatot kellene kérnem amiatt, hogy így elmerültem a jog finomságaiba, ám ennek az az oka, hogy úgy találok: itt is felbukkan a cigányság identitásának ugyanazon kérdése, mely már első európai megjelenésüktől fogva végigkíséri őket a kontinensen átívelő vándorútjukon, s a brit bíróságok fent leírt jogi kétségei igen jól illusztrálják azt a fontos dilemmát, amelyik a cigányság bármiféle tanulmányozásának megtagadását eredményezheti. Vajon a definiálás legfontosabb eleme az életforma lenne? Ez a bemutatott esetekben talán elegendő is az azonosításhoz, ám teljesen elégtelen annak a számos cigánynak az esetében, aki elfogadta a letelepedett életformát és már nem „vándorol”, de kétségtelenül cigánynak tekinti önmagát. Másrészt viszont, ha a biológiai és származástani tényezőnek tulajdonítunk túlzott jelentőséget, az könnyen abszurd határvonalak meghúzásához vezethet: a cigány népesség a többi népcsoporthoz hasonlóan különböző elődök keveredéséből ered. Ha szentelünk némi időt a matematikai becslésnek, annak az lesz az eredménye, hogy ha a cigányság Európába érkezése óta eltelt periódust vizsgáljuk, akkor minden százból négy, nem-cigányokkal kötött házasság azzal jár, hogy a földrész cigánysága hetven százalékanak elődei között találunk nem-cigány elődöket. Százból három ilyen házasság esetén ez az arány hatvan százalék lenne. (A Harmadik Birodalomban a faji megközelítés fogalmi és gyakorlati nehézségei elvezettek egyrészt a cigányság származástani kutatás hatalmas hivatali apparátus megteremtéséhez, másrészt viszont a cigány elődök azon szintjének meghatározásához, amelyik már elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy valakit cigánynak tekintsenek – ami esetenként az érintettek haláltáborba hurcolását jelentette.)

Az ember végül abban az értelemben tér vissza az „etnikai” kritériumhoz, ahogy ezt a kifejezést az angol Feljebbviteli Bíróság használta 1988 júliusában. Sokat segíthet, ha hosszabban időzünk annál az indoklásnál, amelyik csirájában ebből az ítéletből kiolvasható. Ez ugyanis úgy találta, hogy „létezik számos olyan ember, aki karavánokkal, zárt tehergépkocsikkal, átalakított buszokkal, kamionokkal, teherautókkal és más gépjárművekkel jár szerte az

ország területén, és peripatetikus vagy nomád életformát követ... Ezeket az embereket tág értelemben véve 'cigányoknak' nevezik, csoportként azonban nem rendelkeznek mindazokkal a jellegzetességekkel, melyeket a törvény a faji csoportok esetében megkövetel". A Lordok Házának egy korábbi ítélete megállapította, hogy a „Race Relations Act” által használt „etnikai” kifejezés nem alkalmazható szigorúan vett biológiai vagy faji értelemben, mert ilyen esetekben az etnikai csoportot két lényegi vonás függvényében kell meghatározni: az első „a hosszú közös múlt, melyről a csoport tudja, hogy az különbözik a többi csoporttól, illetve az ezt megőrző emlékezet”, a második pedig „a saját kulturális tradíciók, beleértve ebbe a családi és társadalmi szokásformákat és viselkedésmódokat egyaránt, amelyek gyakran, bár nem szükségszerűen vallási előírásokat is magukban foglalnak”. Léteznek egyéb olyan jellegzetességek is, amelyek nem alapvetőek ugyan, de segíthetnek valamely etnikai csoport elkülönítésében: a közös földrajzi eredet, illetve a számos közös elődtől való leszármazás; a közös nyelv; a csoportra jellemző közös irodalom; a környező csoportokétól vagy a nagyobb közösségtől eltérő közös vallás; végül pedig az, ha a csoport a nagyobb közösségen belül kisebbségként vagy elnyomottként él.

Tekintettel az Angliában élő cigányok helyzetére, ennek a követelményrendszernek az alkalmazása a Feljebbviteli Bíróság 1988 júliusában összeült három bírása szerint jelentős nehézségekbe ütközött:

„A cigányok jobban szeretik, ha 'útonjáróknak' mondják őket, mivel úgy gondolják, hogy ez a kifejezés kevésbé becsmérlő. Ez annak a vágyát sejteti, hogy – legalábbis ami a közfelfogást illeti – el akarják veszíteni identitásukat. A cigányság fele vagy még nagyobb része ma már ugyanúgy állandó házakban lakik, mint a többi ember. Ha a cigányok elveszítették önálló csoport-identitásukat, akkor többé nem lehet őket a törvény értelmében vett etnikai közösségnek tekinteni?”

A vezető bíró annak a ténynek az elfogadásával válaszolta meg ezt a kérdést, hogy az, miszerint számos cigány ma már nem különböztethető meg a társadalom egyéb tagjaitól, még nem elegendő ahhoz, hogy elveszítse történelmileg meghatározott identitását akár magának a csoportnak, akár az azon kívül állóknak a szemében. „Annak ellenére, hogy már régóta Angliában élnek, a cigányság nem olvadt be teljesen a népességbe oly módon, mint ez történt a szászok és a dánok esetében, akik összességükben elveszítették önálló identitásukat. Ők – legalábbis többségükben – megtartották elkülönülésüket, azonoságtudatukat, s még mindig cigányként léteznek.”

Ez az érv kétségtelenül nagy visszhangot keltett. Tény, hogy a meghatározás problémái különösen akutnak bizonyulnak, részint azért, mert a Britanniában élő cigányság elődei között jelentős számú nem-cigány is megtalálható, részint pedig azért, mert Angliában már a cigányság ide érkezését megelőzően is léteztek hosszú történelmi múltra visszatekintő vándorló csoportok, amelyek társadalmi életük és megélhetésük eszközei szempontjából igen hasonlítanak az előbbiekhöz. A brit társadalom szó szerint „szigeti” jellege a vándorló életformát élő csoportokon belüli etnikai különbségek elkenéséhez vezetett, különösen azért, mert a máshonnan érkezett, „külföl-

di” cigányok beáramlása sokkal korlátozottabb mértékű, mint számos más országban. Am létezik egy, ennek a kérdésnek az összezavarása irányában ható ideológiai szempont is: a „tisztavérűséggel” kapcsolatos múltbéli lelkesedés reakciójaként Britanniában nem lett sem túlzottan divatos, sem túlzottan tiszteletreméltó a vándorló közösségeken belüli különböző kategóriák azonosítása és megnevezése. Az ember egyes szociálintropológusok részéről valóban számtalanszor találkozunk a cigányság indiai eredetének hangsúlyozásával, de könnyen elhangzik az egzotikum keresésének, a romanticizmusnak és a menekülésvágynak a vádja is.

Mennyi iránymutatást remélhetünk maguktól a cigányoktól? Hiszen az önmeghatározás az etnikai iidentitás megalapozásának egyik fontos mechanizmusa. Ők maguk kit tekintenek „mi”-nek és kit „ők”-nek? Az ő szemükben a legalapvetőbb választó-vonal önmaguk és a *gadžo* (többes számban *gadžé*)⁶ között húzódik, melyek közül az utóbbi a romani dialektusaiban a nem-cigányok legelterjedtebb elnevezése. (Spanyolországban a cigányok hasonló értelmű kifejezése a *payo*. A skót „Traveller”-ek között ennek a szónak általában a *flattie* felel meg, míg Írországbán a *buffer*. Ezek egyike sem romani nyelvű szó.) Nincs azonban egyetlen olyan szó sem a romani nyelvben, melynek jelentése egyértelműen „cigány” lenne. Az angliai cigányok általában romanichal-nak (cigányembernek) hívják magukat, s ezt a szót használják azok az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában élő cigányok is, akik angliai bevándorlótól származnak. A régóta az európai kontinensen élő cigányok olyan, igen változatos neveket használnak önmaguk meghatározására, mint a *kalé* (feketék) Spanyolországban és Dél-Franciaországban, a *kaale* Finnországban, a *Sinti* Németországban vagy a *manouches* Franciaországban. Sok országban számtalan képviselője él a Kelet-Európából száz vagy még több éve elszármazott cigány vándorlási hullámnak, s ők a *rom* vagy *roma* névvel jelölik önmagukat. E csoport beszélt nyelvére igen erősen hatott, hogy elődeik hosszú ideig éltek román nyelvterületen. Ebből ered „oláh cigány (*vlashiko rom*)” megnevezésük is. (Magának a *rom* szónak nincs köze Romániához; jelentése „férfi”, „ember” vagy „férfj.”) Ezek az oláh cigányok számos további altörzsrre oszlanak: lovárok, kelderások, csurárok stb. Ezen a ponton tehát megtörik az egyszerű „mi és ők”-kettőség. Gyakran egyazon országon belül léteznek továbbá olyanok is, akik a köztük és a *gadžé* között húzódó határvonalon állnak. Róluk elismerik ugyan, hogy nem *gadžé*, hiszen számos közös vonással rendelkeznek, valahogy azonban mégsem egészen ugyanolyanok mint ők. A cigányok számára ezek a különbségek fontosak a társadalmi kapcsolatokat, a házasságot és egyebeket érintő ügyeknél, jóllehet, maguk az osztályozások csak véletlenszerűen világosak és egyértelműek. A cigányok különböző csoportjainak egymással szembeni magatartása a kívülállókat annak a vég nélküli vitának a folytatására készíti, hogy vajon ki tekinthető „igazi cigánynak”, és ki nem? Ők maguk haszontalannak tartják az olyan földrajzi nevek használatát, mint – mondjuk! – a „francia cigányok”, illetve nehézkesnek és félrevezetőnek azt, hogy általánosságban „a cigányokról” beszéljenek.

Az önmagában véve tág és kétértelmű angol „people” (ebben az összefüggésben „nép”) szó jelentése („olyan személyek csoportja, akik közösséget, törzset, fajt vagy nemzetet alkotnak” – The Oxford English Dictionary) talán csupán részben fedi le az etnikai töredékeknek azt a sokszínű mozaikját, amelyik manapság a kívülállók által „cigányságnak” nevezett népcsoportot alkotja. Térjünk azonban vissza eredeti kérdésünkhöz: milyen mértékben „európai nép” a cigányság? Rengeteg cigány él Európán kívül is – közülük egyesek olyan elődöktől származnak, akik soha nem is vándoroltak Ázsián túlra, mások pedig vagy maguk vándoroltak ki Európából, vagy olyan elődöktől származnak, akik így tettek. Az első kate-

góriába tartozók kivételével mindegyikük nyelvén, származásán, kultúráján és társadalmán kitörölhetetlen nyomokat hagyott hosszú együttélése és keveredése Európa más népeivel. Oly sok évszázad elteltével jogosan várják el, hogy „európaiaknak” tekintsék őket. Hiszen ők valóban a kevés számú páneurópai nép egyike.

Elérkezett az ideje, hogy belekezdjünk származásuk vizsgálatába! Ha így teszünk, akkor talán nagyobb – faji, etnikai és nyelvi – egységességre bukkanunk a cigányok elődei között, mint amekkorára az ő 20. századi utódaik sokféleségéből kiolvasható.

Fordította: **T. Zselensky Péteri**

Jegyzetek

¹ A négy lehetséges modern írásmód – a „Gypsy”, a „Gipsy”, a „gypsy” és a „gipsy” – közül ez az írás minden esetben a „Gypsy” alakot használja, az ettől eltérő változatot tartalmazó idézetek kivételével. Ami pedig a „Romany” nevet illeti, annak a nyelvre vonatkozó esetekben a „Romani” felel meg. (A számmal jelzett jegyzetek a szerzőtől származnak. Fenti jegyzet csak az eredeti angol szövegre vonatkozik, a fordításban a népnév esetében a „cigány”, a nyelv esetében pedig a „romani” szót használom.)

² Vö. A. M. Fraser: Reference to Gypsies in British Highway Law. JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY, Harmadik sorozat 40 (1961). pp. 137–139..

³ A „Mills kontra Cooper”-per iratai. Legfelsőbb Bíróság, 1967 (2. Q. B. 459).

⁴ A „Commission for Racial Equality kontra Dutton”-per iratai. Feljebbviteli Bíróság 1988.

⁵ A „Mandla (Sewa Singh) kontra Dowell Lee”-per iratai. Lordok Háza, 1983 (2. A. C. 648).

⁶ Az itt gadžo alakban szereplő szót a 19. században, George Borrow írásaiban s általában az angol szakirodalomban gorgio formában találjuk meg. Más időszakokban hosszabb-rövidebb időre egyéb átírási változatokat – többek között a gaujo és gadjo alakokat – fogadták el. (A magyar gyakorlatban a „gazho” szóalak használatos.)

Bátai Sándor elektrografikája

Forgács Rezső

ODABENT VII.

aztán a nagyszabású kijózanodás
 hónapjaiban a tiszta
 önsúly megmérettetése
 a kocsmasztalok mennybemenetele
 a lélek lassú elnéptelenedésének hajnalán
 az egyedülvalóság szaporodó
 csereügyletei a megmutatkozás zugpiacain
 kozmikus szoknya belső falán
 magzati kutakodás
 míg a megfényesült lány-szemekben
 egy pillanatra kitárulni
 látszott az önmegvalósítás
 Paradicsomra néző ablaka
 hol mégeszményibb eszmények
 ragyogó ligeteiben behunyt szemmel
 cigarettaáztattak a már-elérkezettek
 kik jó időben fölismerték
 a valóság rejtegetésének
 aranyló fügefalevelét
 aztán az újrateremtődés fennkölt
 hónapjaiban a kialakított
 Kiűzetés üvegcserepei
 beszédkázott ablakok az önbecsülés
 albérleteiben embrionális póz
 a didergés vaságyain
 hogy nem történik hogy nem történhet semmi
 hogy a virrasztás csont-fényében
 átélhető a ma a most az azonosulás
 holnapelőttisége
 az elszaporodás vaskályha-melege
 az iker-személyiség
 tökéletes személytelensége
 hogy nincs más köldökzsinór
 mint az önmagáért önmagával felelő

belédgyömöszölődni
 belemosolyogni sejtjeidbe
 bőröd alatt föltáncolni
 szemedmögöttig
 beleszagolni belekóstolni
 mindeneidbe
 elszaporodni benned
 elosztódni sokaságaidban
 még most
 szapora jelenedben
 még most
 örök tűnése előtt

még most
 holnapelőtt
 önmagáért önmagával didergő
 megalázottság izzó üvegcserepein
 sercegő bogár

és majd a valódi mozdulás
 ha előtűnő magunk
 végzetetlen reccsenés
 és majd szemtől-szembe állunk

és majd nem tudjuk a fákat
 az átizzadt gyerekinget
 poros bokrok között
 az ördögárnyakat

és majd nem tudjuk a sövényt
 a madárszárny-verdesést
 és majd szemtől-szemben állunk
 és hallgatunk

és majd idegen macskák
 idegen érintés a cseréptetőn
 jajongó csecsemőhangok fekete égből

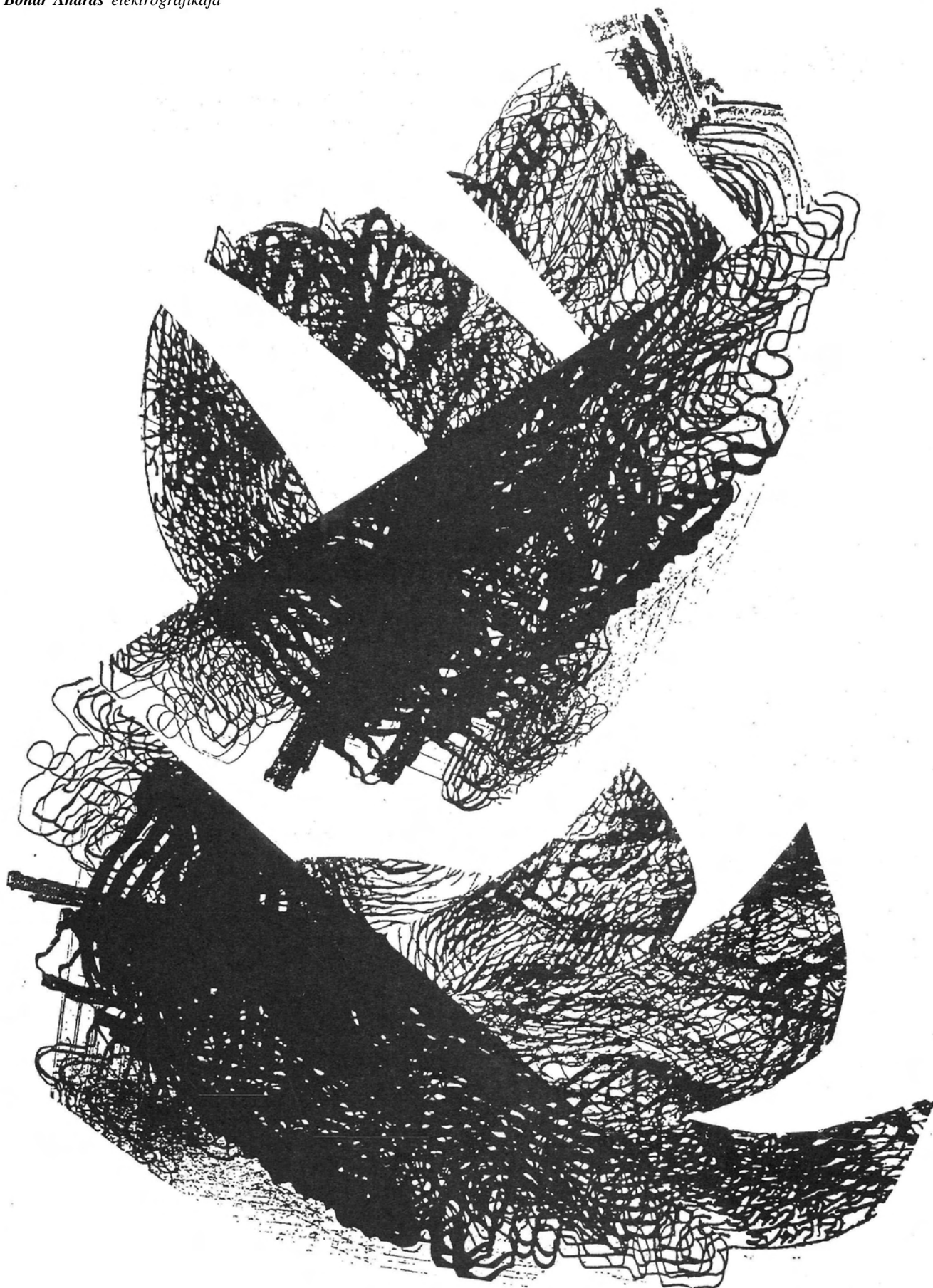
UTOLSÓ PEHELY

ezt a fenyőtűt
 a legvégső esetre tartogatom

tél volt

úgy csókolt szájon a lány
 mint a Harangütés

Bohár András elektrografikája

Jonathan Matthew Schwartz

CIGÁNY VAGY VENDÉGMUNKÁS

Egy keresztelő nem-piaci gazdasági kapcsolatai és szertartása

1982 márciusában egy hideg, esős vasárnap délután Helsingör (a hamleti Helsingör) óvárosában, a piacon ünnepi menet vonult fel. Kettős keresztelőre készültek a Szt. Olai Katedrális-ban, ügyszáz méterre a piactól. *Lucu Sain* jugoszláviai hegedűsnek, aki 1968 óta él Helsingörben, és feleségének, *Mafeának* a gyermekeit várták a keresztelőre: egy kétéves kislányt és egy egyéves fiúcskát.

*

Lucu Sain olyan ünnepséget rendezett, amelyre emberemlékezet óta nem volt példa Helsingörben. Többek között erre is törekedett. A helyi leányzenekar vezette a templomba vonuló sokaságot. Lucu Sain keresztapja egyenesen Belgrádból érkezett Helsingörbe, hogy ő legyen az elsőszülött fiú keresztapja. A két gyereknek a Margarethe és a Henrik keresztnevet szánták, az akkori királyi pár után. Őfelségét, Margit királynőt és Henrik herceget fel is kérték, hogy vegyenek részt a keresztelőn, de ők, királyi üdvözlőket küldve, udvariasan elhárították a meghívást. Lucu Sain családja és rokonai Helsingörből és Helsinborgból mind ott voltak, hogy segítsenek az ünnep előkészítésében. Még az Egyesült Államokból is érkezett néhány rokon, hátha szükség lesz rájuk. A tiszteletbeli vendégek a Helsingör Városi Tanácsot és a Jugoszláv Nagykövetséget képviselték.

A helyszínen forgatott a svéd televízió stábjába, és a nap folyamán felvett anyagból „A keresztelő” címmel harmincperces dokumentumfilm készült. Egy ilyen bonyolult szertartás kivitelezése, az utána következő, gondosan megtervezett fogadásról nem is szólva, jóformán szakértői felkészültséget igényel. Lucunak sikerült bevonnia a családját, etnikai közösségét és sok dán barátját is, akiket az elmúlt tizennégy év során ismert meg. A nap eseményei mindenesetre ékesen bizonyítják, milyen nagyszerűen működik a közösségen belüli nem-piaci gazdaság. Lucu ugyanis nem csupán kiváló hegedűs, hanem hozzáértő szervező is.

Jelen tanulmány többféle kiindulópontból tárgyalja a helsingöri keresztelőt, méghozzá azért, hogy olyan összefüggésekre derüljön fény, amelyek

nélkülözhetetlenek a szertartás megértéséhez. Helsingör polgárai nagy érdeklődéssel követték az eseményeket, először kint az utcán, majd pedig otthon, a tévé előtt. Már az is figyelemreméltó, hogy ezt a keresztelőt bemutatta a svéd és a dán televízió. Hiszen egy ilyen jellegű eseménynek legfeljebb attól lesz „hírértéke”, ha a királyi családban történik. A „Däben” című dokumentumfilmben szereplő család viszont egyszerre vendégmunkás és cigány. A film a jugoszláv és a cigány kulturális háttérrel kívánta bemutatni, szórakoztató és egyszeresmind ismeretterjesztő szándékkal. Tanulmányomban kritikailag ismertetem ezt a filmet, és egyszeresmind igyekszem felülbírálni azt az eljárást, ahogyan az a vendégmunkás kultúráját és közösségét megjeleníti.

*

Elsősorban talán abból adódott a keresztelő és az általa kiváltott reakciók körüli bizonytalanság, hogy a Sain családot egyszerre „cigánként” és „jugoszláviai vendégmunkásként” tüntették fel. Bár természetesen mindkét megjelölés helyénvaló, mégis bizonytalanságot keltenek azok az eltérő stigmák (azaz negatív előítéllettel terhes minősítések), amelyekre a befogadó társadalom tagjai gondolnak a „cigány”, illetve a „vendégmunkás” szó hallatán. A Helsingör Kommune hatszázötven jugoszláv vendégmunkása közül körülbelül százötvenen tartoznak a cigány (roma) közösséghez. A roma családok vendégmunkásként érkeztek Helsinborgba és Helsingörbe a hatvanas évek végén. A „cigány” és a „vendégmunkás” megjelöléssel egyszeres kétféleképpen érte őket hátrányos megkülönböztetés. Pedig a roma közösség több tekintetben is különbözik a „tipikus” vendégmunkásoktól. A keresztelő rá a bizonyíték.

*

Közvetlenül a templomba indulás előtt Lucu testvérei és barátai egy száz méter hosszú fehér vászonszőnyeget gurítottak ki a piactól a templomba vonuló menetnek. (Magam is segítettem a végén összegöngyölni a víztől súlyos vászonszőnyeget.) Később kiderült, hogy ez a hosszú, fehér

szőnyeg volt a dán szemtanúk felháborodásának legfőbb kiváltó oka. A szociális hivatal egyik dolgozója mesélte, hogy sokan telefonáltak be méltatlankodva, mennyibe került az a fehér szőnyeg, és vajon a hivatal adta-e rá a pénzt. Az alkalmazottak hiába nyugtatták őket, hogy a keresztelő költségeihez egy fillérrel sem járultak hozzá, mégis elterjedt az tévhit, hogy az egész ceremónia kiadásait Helsingør adófizető polgárainak a pénzéből fedezték.

A fehér szőnyeg látványa tehát már hónapokkal a dokumentumfilm bemutatása előtt felháborodást keltett Helsingørben. A film levetítése pedig újra felkorbácsolta a kedélyeket. A fehér szőnyeg mutogatásával sikerült megerősíteni a dán közösséget abbeli meggyőződésében, miszerint a vendégmunkások azért jöttek „ide hozzánk”, hogy „mirajtuk élőködjenek”. A helsingőri keresztelő „egzotikumát” ugyan a cigány kultúra adta, a történetek feldolgozásában mégis a dán munkaerőpiacon immár fölöslegesnek vélt vendégmunkást mint olyat illető ellenérzések fogalmazódtak meg.

*

A mennyiben a „gazdaságot” is bevonjuk a keresztelő vizsgálatába, egyértelműen a „nem-piaci gazdaságra” kerül a hangsúly a „rendes gazdaság” válságával szemben. A Lucu Sain rendezte keresztelőben igen élénken nyilvánul meg a „nem-piaci gazdálkodás”. Egy egész közösséget megmozgató szertartás folyamán ugyanis könnyen megfigyelhetők ennek legfőbb jellemzői. Egy család történetében a születés, a keresztelő, a körülmételés, a mennyegző az évfordulók és a temetés jelent fordulópontot. Ezek az események egyszersmind kedvező alkalmat nyújtanak a család közösségen belüli helyzetének alakítására és kifejezésre juttatására. Egy szertartás során láthatóvá válnak a résztvevők közti személyes, nem-piaci gazdasági kapcsolatok, és az idegenek is bepillantást nyernek a közösség kultúrájába. Az ilyen megmutatkozással nagyobb tekintélyt és megbecsülést lehet kivívni, bár esetenként éppen hogy a megkülönböztettség és elutasítottság fokozódik.

A keresztelőt a dán evangélikus szertartásrendnek megfelelően tartották, noha Lucu Sain római katolikus. A keresztelő körülményeinek megválasztásával Lucu szimbolikusan azt fejezte ki, hogy családja véglegesen telepedett le Dániában, Helsingørben. Ennek megfelelően igyekezte ötvözni a dán, a jugoszláviai és a cigány kultúra különféle elemeit. Végül a cigány szimbólumok jutottak a legkisebb szerephez, a film mégis ezeket hangsú-

lyozta. Lucu, a cigány közösség sok tagjához hasonlóan, úgy érezte, hogy takargatnia, sőt olykor tagadnia kell cigány identitását. Részben a gorgio (nem cigány) befolyás miatt, a cigányok különbséget tesznek „vándor” és „letepedett” társaik között. Lucu Sain Jugoszláviában kétségtelenül az utóbbiak közé tartozott, majd pedig áttelepült Dániába. A dán evangélikus keresztelővel, a Margarethe és Henrik nevekkel tizennégy éves dániai tartózkodásuknak – és „integrálódásuknak” – igyekezett érvényt szerezni.

A szertartás végeztével megváltozott a helyszín, a tömeg a Szt. Olai templomból Helsingør legnagyobb lakótelepe, a több mint ötezer lakosú Vapnagård dísztermébe vonult. Lucu nemrég költözött ide a családjával. Jónéhány szükségelakást kipróbáltak már, mire tizenkét évnyi várakozás után végre kiutaltak nekik egy „rendes” dán lakást.

*

A Vapnagårdra való költözés hatalmas előrelépést jelentett Lucu számára abban az „integrálódási folyamatban”, amelyről oly sok szó esik manapság. Érkezésükkor, és még azután is hosszú évekig, a jugoszláv cigányok az elegáns Strandvej (Parti út) elhagyatott villáiban kaptak ideiglenes szállást. A régi villák oltalmában minden kényelmetlenség ellenére a romák újraalkothatták közösségüket és kultúrájukat.

Vapnagård lakossága gyakran kifogásolta, hogy a jugoszláviaiak nem a rendeltetésüknek megfelelően használják a régi villákat. A Helsingør Városi Tanács tisztviselőinek 1981-es újraválasztásakor a szélsőjobb-oldali Fremskridts (Haladás) Párt jelöltje kampányában külön szerepelt a „vendégmunkás gettók” létesítése. *Marianne Lorensen* a vendégmunkások eltávolítását követelte, és azt javasolta, hogy szülőhazájukba küldjék őket vissza. Mint mondta, a Strandvejen végighajtó dánok szemét bántja a sővényre kitergetett száradó ruha látványa.

1981 óta Lucuékkal együtt rengeteg roma családot helyeztek el Vapnagårdon, lélekszámuk elérte a külföldieknél megtúrt „tíz százalékos arányt” (a dán toleranciaküszöböt) a kerületben. *Marianne Lorensen*, miután 1981-ben beválasztották a Városi Tanácsba, hamarosan újabb hadjáratot indított a helsingőri vendégmunkások ellen. Ezúttal azt sérelmezte, hogy túl sok vizet és áramot fogyasztanak a lakótelepeken, amit a dánoknak kell megtéríteniük.

A vendégmunkások mindig ki vannak téve a reakciós politikusok támadásainak. A vendégmunkás/bevándorló pedig úgy érzi, hogy amióta rendes dán lakásban él, még inkább ki van szolgáltatva a

fogadó társadalom ellenszenvének. Ez az egyik pszichés ára a bevándorlók „integrálódásának”.

Mindenesetre a Vapnagárd dísztermének bejárata előtt újra kigurították a fehér szőnyeget. A két gyereket, a hagyomány szerint, az ablakon keresztül emelték be a terembe. A szokás eredetéről így okoskodott a tévé kommentátora:

„Megérkezett az ünnepi menet. Most egy cigány szokásnak leszünk tanúi, de nem tudhatjuk biztosan, hogy csupán Lucu szeszélyéről, vagy pedig egy jugoszláviai hagyományról van-e szó. A kislányt és a kislányt a nyitott ablakon keresztül adják be a terembe. Most pedig, hogy a főszereplő, a fiú, már odabent van, kezdődhet az ünnepség.”

A tévéfilm elsősorban a cigány kultúra patriarchális jellegét vizsgálta. A skandináviaiak szemében ugyanis a vendégmunkás kultúrák meghatározó vonása a férfiuralom. A történetesen cigány keresztelő bemutatása ennél fogva egy általánosított, valamennyi vendégmunkás-közösség családi és hatalmi struktúrájának jellemzéséhez vezetett.

A „Däben” kommentárja minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy (a kislányéval szemben) a fiú szerepének jelentőséget hangsúlyozza az események kapcsán. A film azt a képet erősítette meg, illetve „dokumentálta”, amit a legtöbb skandináv eleve „ismert” a keresztény vagy muzulmán bevándorlókra vonatkozóan. Az „ő” kultúrájuk eltér a „miénktől”, mivel másképp látják, illetve kezelik a női nemet. Magam úgy tapasztaltam, hogy a keresztelő és a díszvacsora alatt Margarethe élvezte igazán az ünnepi hangulatot, a kamera és a bemondó mégis inkább az egykedvű Henrikkel foglalkozott, így adva nyomatókat a férfiuralomról szóló elképzeléseknek. A kommentátor külön felhívta a figyelmet Lucu Sain tékozlására azáltal, hogy közölte, mi hány koronába került. A néző megtudhatta, hogy a kétszáz vendég fejéenként három-négy adag húst fogyasztott, vagyis összesen ötszáz kilót. Megjegyezte: „Nem csekélység, amit ez a Lucu felhalmozott a fia ünneplésére.”

Egy villanásra a konyhai sürgés-forgást is látni lehetett, ahol az ünnepség előkészületei folytak. Georg, a keresztelői lakoma főszakácsa, szívességből dolgozott. Gyakran kedveskedik ilyen ajándékkal a helsingőri cigány menyegzőkön és keresztelőkön. A kiadások nagyrészt fedezték a cigány közösségtől kapott ajándékok, valamint hosszúlejárátú kölcsönök. A film természetesen nem tért ki ezekre a vonatkozásokra, így a nézők előtt rejtve maradt a közösségen belüli együttműködés és kölcsönösség.

Lucu a saját zenekara helyett régi belgrádi barátait kérte meg, hogy játsszanak a fogadáson. Mint mesélte, már régen tervezte, hogy ha keresztelő lesz,

meghívja őket Dániába. Ígéretéhez híven ki is fizette a zenészek repülőjegyét. Saját bevallása szerint ez volt a legnagyobb kiadás, bele sem fért a nem piaci gazdaság költségvetésébe. Lucu számára mégis fontosabb volt a szavahihetősége. A dokumentumfilm mindenekelőtt a vendégmunkások és a befogadó társadalmak közötti kulturális különbségeket hangsúlyozta. Ezekkel szokás magyarázni az érdekellentéteket és ütközéseket, és mivel a vendégmunkások kultúráját erősebbnek tartják a dánnál. Lucu azáltal, hogy kivitte saját „kultúráját” Helsingőr utcáira, és ráadásul a helyi kultúrából is mentett egyet s mást, a közvélemény szerint „Rotschild bárót játszotta”. A helyi napilap tudósítója cigány törzsfőnökként emlegette.

*

Dániában a bevándorlók ritkán ünnepelnek a nyilvánosság előtt. Talán nem hiába ilyen óvatosak. Lucu azért választotta a szombati piaci forgatagot a templomba vonulás színhelyéül, hogy – saját szavait idézve –: „megmutassam a kultúrámat”, meg azt is, hogy „helsingőri vagyok”. Több mint egy évtizedes ismeretségünk talán feljogosít rá, hogy mindehhez hozzátegyem: Lucu mintha azt is ki akarta volna fejezni, hogy „letelepedett” és nem „vándor” cigány.

*

A helsingőri letelepedéssel még korántsem oldódtak meg a roma közösség problémái. Ahogyan azt a tanulmány elején megjegyeztem, a vendégmunkás- és a cigány-lét összemosása bizonyult a legalkalmasabb eljárásnak a jugoszláviai romák helyének kijelölésére a helsingőri társadalomban. A romák sohasem helyezkedtek bele a tipikus „vendégmunkás szerepbe”, amelyhez hozzátartozott volna a dán munkaadóval és kollégákkal szembeni lekötelezettség. Ha egy roma munkához jutott Helsingörben, többnyire egy kisebb, és ezért nem szak szervezeti irányítás alatt álló munkahelyre került.

Georgi, a roma ünnepi lakomák szakácsa és fel szolgálója, a következőket mondta nekem: „Mi mások vagyunk, mint a többi cigány. Mi dolgozó cigányok vagyunk.” Mindazonáltal a helsingőri romák a vendégmunkás-hierarchia legalsó fokán helyezkednek el a munkaerőpiacon és azon kívül. Mikor a munkaerőpiac hanyatlásnak indult, elsőként a romákat bocsátották el. Ráadásul ők maradtak a vendégmunkások közül a legtovább a városi szűkeglakásokban. A befogadó társadalom szerint a roma csoport leginkább a nyilvánosság előtti viselkedése alapján különbözik a többiektől. Az önkör-

mányzati tisztviselők külön szót ejtettek róluk az 1979-ben megfogalmazott, bevándorlókról szóló „Jelentés”-ben. A csoportnak „több integrációs gondja” van, mint más bevándorlóknak. E kijelentés alátámasztása végett a jelentés arra hivatkozott, hogy a bevándorlók közül egyedül a cigányság kért és kapott szociális juttatásokat. A hivatal alkalmazottait munkanélküliség, betegség és rossz lakáskörülmények okán lelhet felkeresni. Míg a többi bevándorló közösség minél tovább igyekszik meglenni szociális segély, támogatás nélkül, addig a romáknak láthatólag nincsenek fenntartásaik a kérvény benyújtásával kapcsolatban. A szociális törvények egyik paragrafusa értelmében azokat a külföldieket, akik hosszú időn át élvezik a segélyrendszer előnyeit, az ország elhagyására kényszeríthetik. A legtöbb bevándorló tudatában van ennek, ezért nem is igen igényelnek támogatást.

A vendégmunkások, mai nevükön bevándorlók, sehol sem élnek a szociális hivatal szolgáltatásaival olyan mértékben, ahogyan azt a dán társadalomban elfoglalt helyzetük megkövetelné. A romák hozzáállása más, kifejezetten az „integrálódás” felé mutat. A szociális hivatal azok közé a nyilvános közegek közé tartozik, ahol ritkán fordulnak meg a vendégmunkások/bevándorlók. Az a néhány roma család, amelyik viszont rendszeresen látogatja, elég ahhoz, hogy az intézményt „Jugoszláv Bank”-nak csúfolják.

*

Az 1982 márciusi kettős keresztelő egyedülálló volt, és nem valószínű, hogy valaha is megismétlődik. Lucu Sain az összes személyes kapcsolatát bevetette, saját etnikai közösségén és szűkebb dán ismeretségi körén belül egyaránt. Ünnepe nagyvonalú és őszinte gesztus volt, hiszen semmiféle ellenszolgáltatást nem várt cserébe. Egy ilyen megmozdulásra azonban nem kerülhetett volna sor kölcsönösség és társadalmi kapcsolatháló nélkül. Az elképzelések semmilyen értelemben nem voltak destruktívnak nevezhetők. Ellenkezőleg, Lucu *számafa* ez a nap azt fejezte ki, hogy új *házába* érkezett, ahol le is telepedett.

A keresztelőről tudósító tévéfilm lényegében csak a fiú keresztelőjével foglalkozott, holott az mindkét gyermek, a fiú és a lány közös ünnepe volt. A film továbbá megismételte, és ezáltal megerősítette a dán közönség sztereotip reakcióit a keresztelővel kapcsolatban: „Vajon hogyan tudta egy vendégmunkás-család megfizetni ezt a pompás ceremóniát?” Durvábban fogalmazva – ahogyan a

többség tette fel a kérdést –: „Honnan szedték rá a pénzt?” A kérdésben eleve benne foglaltatott a válasz, melyet a befogadó társadalomnak a vendégmunkásokról alkotott előítéletes elképzeléseiből ismerhetünk. Eszerint a hosszan elhúzódó gazdasági válság alatt a vendégmunkások a szociális hálón élőködtek. A „vendégmunkásokat” – ahogy a nevük is mutatja – csak addig látták szívesen, amíg volt munka. Csak addig számítottak hasznosnak, amíg a gazdasági helyzet megkívánta a jelenlétüket. Mikor a hetvenes évek közepe táján megjelent a munkanélküliség, felerősödtek a vendégmunkásokkal szembeni ellenérzések, és ez a gyűlölet a nyolcvanas évekre a rasszizmusig fajult.

A film azáltal, hogy a keresztelőt mintegy a férfiuralmat szentesítő társadalom megnyilvánulásaként mutatta be, akaratlanul hozzájárult a vendégmunkások/bevándorlók megbélyegzéséhez. Azt sugallta, hogy az ünnepség háttérében ezernyi gazdasági és kulturális „probléma” lappang. A kultúra tekintetében hagyományosnak és patriarchálisnak tüntette fel a keresztelőt, gazdasági vetületét pedig tisztázatlannak és gyanúsaknak ábrázolta.

A cigányságnak a rendes gazdaságon belüli kiszolgáltatottsága, valamint a dán kultúrában és intézmény-rendszerben elfoglalt stigmatizált helyzete miatt a szertartás épp az ellenkező hatást váltotta ki, mint amelyet Lucu remélt. A család, az etnikai csoport és a vendégmunkások általában, nemhogy ezentúl „otthonosabban” érezhették volna magukat Dániában, hanem még fokozódott is a velük szembeni ellenszenv, és még kijebb szorultak a társadalomból. A film pedig tovább szította az ellenérzéseket azzal, hogy a cigány vendégmunkások és a skandináv befogadó társadalom közötti kulturális különbségeket a végtelenségig hangsúlyozta.

Sokkal inkább megérthetjük a keresztelő lényegét, ha a nem-piaci gazdaság kifejeződését látjuk benne. Egy közösség ugyanis a szertartásain keresztül igyekszik kedvező benyomást gyakorolni a külvilágra, és ezek a szertartások legtöbbször a nem-piaci gazdaság keretein belül zajlanak. Ennélfogva egy, a mai napig odaadón ápolt régi skandináv hagyomány, a *gilde*, kiválóan alkalmas lett volna rá, hogy megvilágítsa a roma közösség belső működését. A svéd meg a dán televízió is jobban tette volna, ha ennek a szokásnak a segítségével mutatja be Lucu Sain keresztelő ünnepségét. A befogadó társadalom és a bevándorlók közti kulturális hasonlóságok kimutatása azonban ritkán célja a bevándorlókkal és azok kultúrájával foglalkozó műsoroknak a médiában.

Mucsi Réka és Vajda Róza fordítása

Krausz Tivadar

Az elfeledett eszmerendszer értelme

(Pauer Henriknek)

Árválkodik farkán az ördög. Egyik szeme sír. Bölcső a másik és szenttelen. Elfeledte eszmerendzszere értelmét. Nem jön már be semmi. Csak a szomorúság. Hát most azt élvezi. Így fér meg két tudás egy skizózisban. A jövő múltbéli és a régmúlt eljövendő ellenségei egy csárdán. Rontó emlékek, baljós előérzetek áramában. Valaha

Heródesben is folyott csecsemővér. Ma alig talál vénát. A rejtőzködés legfontosabb eleme a dezinformáció. Bekapcsolja az álommanipulátort. És felfoghatatlanul érvel. Szabad a gizda garázda. Szutyok és szitok. Anyagok és térítők lépik át a téridőt.

Tudatállapotot buta állatod fejezd le!

Kampány

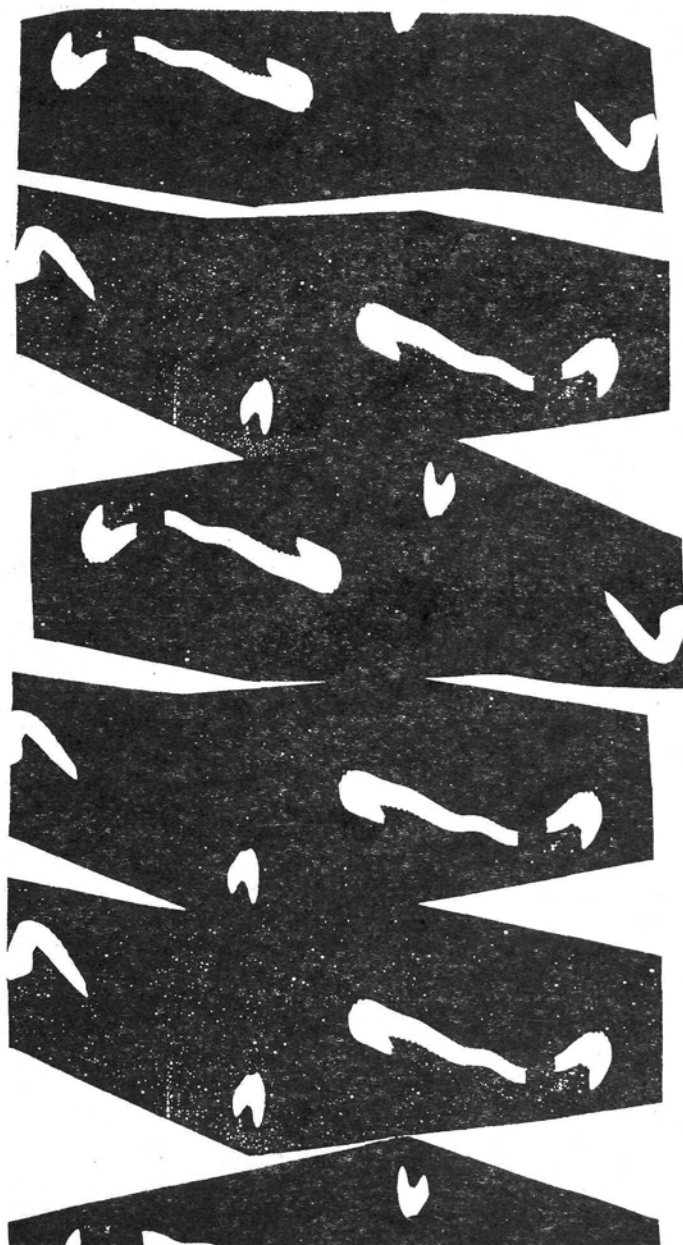
(pozitív)

Az Ősállandó Párt miniszterelnökjelöltje Dr. Urstand Nándor. Foglalkozása szerint ideológiapatentírozó. Ami nem fér a fejébe, azzal leszámol. Úgy becsüli túl magát, ahogy másokat le. Jogkör nélkül ítélkezik; mások illetékességét és ítélőképességét kétségbe vonja. Bírálni se lehet anélkül, hogy ne részesítsük nagyobb dekórumban, mint amennyire megtisztelendő. A rosszon már túl van, ám a jón még innen. Harcot hirdet az igazságokért. Mindhalálig.

(negatív)

A föld - ad médium, a tűz - a medio, vagyis deorsum és sursum; mégse bántják egymást. Azért, mert a középnek, vagy ha úgy jobb, az igazságnak nincs önértéke, csakis helyzetben, másként erőben nyilvánul meg. S mi az igazi erő? Ami nem szorul bizonyításra, s még a reflektálás előtt nyilvánvalóvá teszi a helyes irányt, erényt és arányt. Akarnok megtudás helyett növényként felnövekvő közvetlen látást ad. Hogy Isten kezdeti magánya végső ne legyen.

Válassz!

Shmillár Lilla elektrografikája

Várnagy Tibor – Beke László

EDDIG AVANTGARDISTA VOLTAM, MOST FESTŐ LESZEK

Az alábbiakban néhány részletét adom közre annak a beszélgetésnek, amelyet Beke Lászlóval, a Múcsarnok közelmúltban kinevezett főigazgatójával folytattam 1993-ban. Természetesen - az ő beleegyezésével - azokat a részleteket emeltem ki, amelyek a hazai kiállítási intézményrendszer problémáit érintették.

Várnagy Tibor: A 70-es évek végén, a 80-as évek elején volt egy hivatalos kiállítási intézményrendszer, de az ő tevékenységükkel szemben a neoavantgarde vagyis a tényleges kortárs törekvések bemutatása egyfajta partizánkodásnak nézett ki, mert a kultúrpolitika legfeljebb a marginalitás szintjén tűrte el ezeket a dolgokat. Szóval, ha valahol egy folyamatos munka kezdett kialakulni – mint Boglárón, vagy, később Budaörsön a Jókai Művelődési Házban, vagy Újpesten a Mini Galériában –, akkor ezeket egész egyszerűen megszüntették. Na most ehhez képest a 80-as évek elejétől mégiscsak változni kezdtek a dolgok, ráadásul tulajdonképpen mindkét oldalt tekintve.

Beke László: Meglep, hogy te a változásokat most az intézményekhez próbálsz kötni. A Múcsarnoknak akkor lett *Néray Kati* az igazgatója – 1982 táján – és gondolom nem haragszik meg, ha most azt mondom, hogy először még nem volt annyira merész, mint a regnálása vége felé. Nem volt annyira egyértelmű, hogy mit szabad és mit nem. Az első olyan kiállítás, amit ő új szellemben és merészen főlvállalt, az a Bódy Gábor emlékkiállítás volt az Ernst Múzeumban. Ez sem ment ugyan problémák nélkül, mégis...

...Ami pedig a kiállítási intézményeket illeti, egyrészt volt ez a múcsarnoki-minisztériumi vonal, másrészt a Művészeti Alap kiállítóhelyei, de e téren még érdekesebb, hogy megerősödött a Főváros, létrejött a Budapest Galéria. Ez is csak fokozatosan váltott profilt, mert az első kiállítás még a szimpozionokról szólt és a Zichy kastélyban volt, s egy összehajtogatott szitanyomat jelent meg hozzá. Utána jött az *Altorjai Sándor-emlékkiállítás*, hihetetlen nehézségek és kínok árán, még mindig Obudán. Azután jött 1980–81 táján az úgynevezett „Tendenciák” sorozat, melyet én elég fontosnak tartok. Ennek a sorozatnak minden kiállítását más-más szakember állította össze. Egy évtized távlatából feltűnhet, hogy a cím ellenére akkoriban még nehezen lehetett volna új stílusokra vagy tendenciákra következtetni, legfeljebb olyasmire, mint „posztkonceptuális”. Én legalábbis ezt az alcímet adtam annak, amit én rendeztem: „*Kemény és lány*” – *posztkonceptuális tendenciák*. Hosszú sora van annak, hogy miként vált a Budapest Galéria lépésről-lépésre egyre progresszívabb intézménynyé, mert az elején még nem egészen volt az.

És hadd menjek vissza a Múcsarnok kérdéséhez. Teljesen nyilvánvaló, hogy a Múcsarnok egyfolytában a hivatalos kultúrpolitika médiuma volt, és tulajdonképpen most is az, a mindekorai hivatalos magyar kultúra egyik legszilárdabb bástyája 1896-os megnyitása óta. A probléma abból adódott, hogy Néray Kati maga kezdett el különböző mozgásokat diktálni. Egyfelől elzárkózott a kötelező belöldi seregszemléktől – tehát az országos tárlatoktól és ha-

sonlóktól, másrészt pedig a külföld felé kezdett el saját kapcsolatokat kiépíteni. Tehát nemcsak azt csinálta, amit fölülről diktáltak neki, hanem ő maga is kezdeményezett, és azt se szabad elfelejteni, hogy nemcsak hozott kiállításokat, hanem vitt is ki magyarokat. Ilyesmiből keletkeztek a feszültségek, és főleg azért kellett a Néray Katinak elmennie onnan, mert túlságosan önálló volt.

Ezen a ponton térhetünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy mit jelent a függetlenség, és mit jelent az intézményes háttér? Persze ne felejtjük el az általad vezetett Liget Galériát sem, amely számomra végig egy óriási kérdőjel volt: hogyan lehet ennyire független egy kerületi tanács művelődési osztálya alá tartozó kiállítóhely?

V: Nahát pont ez az, amit mondtam, mert egyfelől – bármilyen megszorításokkal élünk is – tagadhatatlan, hogy a 80-as évek folyamán mégiscsak lezajlott egy átalakulás a hivatalos intézményekben, másrészt 82 után már nem zártak be egyetlen független intézményt sem.

A 80-as évek elején persze még nem lehettünk biztosak benne, hogy onnantól kezdve az évtized végéig már folyamatosan liberalizálódni fognak a dolgok, de azért igyekeztünk úgy dolgozni, hogy az elért eredmények lehetőleg ne, vagy csak nagyon nehezen legyenek vissza-csinálhatók. Szóval a szakmai és intézményi autonómia megteremtése és bővítése a hivatalos és nem hivatalos intézmények számára egyformán stratégiai kérdéssé vált.

B: Vagyis egyre inkább égetővé vált a függetlenség kérdése, és ha most visszakanyarodunk a *Birkás Ákos* által beharangozott fordulathoz, akkor azt hiszem, hogy ennek egyik legfontosabb nívója az volt, hogy a független és a függő, az underground és az overground, a hivatalos és a nemhivatalos kezdett összekeveredni. Nyugaton akkorra már teljesen összekeveredett. Azt hiszem, hogy a 80-as évek elején az egész világon nem volt már olyan művész vagy művészcsoporthoz, akit egyértelműen ellenállónak lehetett volna nevezni, tehát olyan anarchista és avantgardista, aki minden szempontból őrzi a függetlenségét. Legfeljebb egyes színesbőrű kisebbségek New Yorkban vagy Londonban és hasonlók. De, hogy ki élvez állami és ki városi támogatást, ki az, aki önálló, és ki a pénzért hajtó művész, szóval ezek a viszonylatok borzalmasan összekeveredtek. Magyarországon pedig, mivel hirtelen megjelentek az ilyen nem-lehet-hova-tenni-stílusok – „újfestészet”, „újvadak” meg ilyesmi –, a hatalom ideológiai része is összezavarodott...

V: A Birkás Ákosnak ebben a 82-es előadásában exponált dilemmája azonban az volt – még hozzá éppen személy szerint neked címezve –, hogy te hiába vagy egy jó művészettörténész, a 60-as, 70-es években keletkezett – akár tényleg nagyon fontos – dolgokat, utólag már nem

tudod olyan hatásfokon bemutatni, mint amit az a maga korában és a maga helyén jelenthetett volna.

Az Ákossal szemben aztán az *Erdély Miklós* opponált, aki viszont éppen azt mondta – és ezt most akkor tényleg hadd idézzem szó szerint –, hogy „csak a hermetikusan elzárt művészetnek van igazi rejtélyes sugárzása, csak annak van átalakító ereje. Az a művészet, ami megjelenik, abban a pillanatban elpuffan. Lehet, hogy informál, de egy olyan dologról, ami már nem fontos... és talán sose volt fontos”...

B: Ezt én megint egy nagyon bonyolult - állandó szerepcserékkel történő -, de mégis avantgarde-posztmodern vitatémának tartom. Azért szerepcserékkel, mert nem lehet tudni, hogy ki mikor volt posztmodern és mikor avantgarde. (Mellesleg magamat is beleértve.)

*

B: Hozzád is, hozzám is beérkezik egy csomó kívánság külföldről, hogy szeretnének három magyar művészt, öt magyar művészt, illet vagy olyat kiállítani, de a legtöbb-ször azt is hozzátették, hogy fiatalokat. Tehát az olyan intézmények, amelyek elsősorban azért fordultak Magyarországra, mert Kelet-Európa divát lett, azok egyszersmind csak a legfiatalabbakat keresték. En Erdély Miklóst próbáltam rengeteg helyen a világban népszerűsíteni, de nem lehetett, mert már nincs az élők sorában. Akármilyen zseniális, akármilyen drágán el lehet adni a műveit, nem számít, mert most fiatalokra vágyik a Nyugat. Ez számomra a legfontosabb konklúzió a 90-es évek elejéről. *Sugár Jánost* tízszer olyan könnyen lehetett elküldeni kiállításra bárhová, mint *Erdély Miklósról* három mondatot beszélni. Ez már a piaci viszonyokkal is összefügg.

Van egy másik tapasztalatom is, mert részt veszek egy nemzetközi kiállítási projektben, amely Kelet-Európát mutatja be, az egész huszadik század folyamán. Itt rengeteget harcoltam azért, hogy *Vajda* bekerüljön és sikerült is. De nem sikerült elfogadtatnom *Uitz Bélát*, *Máttis-Teutsch Jánost*, *Tihanyi Lajost* vagy *Derkovits Gyulát*.

Szóval ennek a politikai változásnak az lett az eredménye, hogy elsősorban az aktualitást akarja a világ, legyen akár ismeretlen a művész, de aktuális legyen. És csak harmad-negyedrangú kérdésként szerepel az, hogy a történelmet visszamenőleg is tegyük jogossá. Ha valakinek az elmúlt rendszerben kellett alkotnia és nehézségeket küszködött, az az ő baja...

V: Jó, de azért mikor jött az új-festészet, akkor például a németek *Penck*kel együtt a *Louis Soutter*t is felfedezték, és más példákat is mondhatnék, mert az utóbbi évtized feminizmusa nyomán ugyanígy felértékelődött egy sor korábban nem sok figyelemre méltatott festő-, vagy szobrász-életműve. De ehhez persze hozzá tartozik egy olyan kiállítási infrastruktúra, ami valóban képes újra-felfedezni, és szinte egyik pillanatról a másikra újraértelmezni, illetve bemutatni egy-egy ilyen életművet. Nem tudom, hogy mi képesek lennének-e erre, de talán bizonyos reményekkel tölthet el bennünket, hogy Magyarországon talán még sohasem volt annyi galéria, mint amennyi az utolsó pár évben nyílt.

B: A tisztesség kedvéért tegyük hozzá, hogy Magyarországon a háború előtt volt egy nagyon tisztességes galéria-élet, volt egy tucatnyi galéria, ami egyrészt a legrangosabb művészetet támogatta, másrészt a művészeket megmentette az éhhaláltól, jelentős támogatást adott nekik. Azt hiszem, igen nagy mértékig nekik köszönhető, és az ő anyagi megbízhatóságuknak meg ügyszeretetüknek, hogy volt magyar művészet a két világháború között. Kérdés az, hogy ilyen helyzet elő tud-e most állni?

V: Hát nem tudom, én azért nem látom olyan ideálisnak azt a háború előtti helyzetet. Mert hát ugye Csontváry éhen halt, Gulácsy elmeegógyintézetben végezte, Tihanyi, Moholy-Nagy és még jónéhányan emigráltak, Kassák marginális volt, Vajdának pedig ugyancsak ilyen – nem hivatalos – műtermi bemutatók jutottak. Persze lehet, hogy abban igazad van, hogy itt a valaha létezett intézménystruktúrák között még mindig ez volt a legjobb. De azért, ha most fél évszázaddal később nem tudnánk valami sokkal jobbat létrehozni, az valahol pokoli szomorú lenne.

Lévay Jenő fényirógép–elektrografikája

Környezeti ártalmaink

Szerkesztőségünk interjút szeretett volna készíteni Baja Ferenc környezetvédelmi és területfejlesztési miniszterrel. Megkeresésünkre a minisztérium kérte, hogy kérdéseinket írásban nyújtsuk be, majd azokra a választ is írásban adta meg. Ime a kérdések, és a helyhiány miatt megrövidített válaszok:

Javítható-e a magyarországi természetes vizek minősége, vagy a korábbi romlás megakadályozását is komoly eredménynek kell -e tartanunk?

A kérdés két részből áll, mindkét részre a válasz: igen.

Bontsuk ketté a kérdést, és kezdjük a második felével: a vízminőség romlásának megakadályozása komoly eredmény-e? Természetesen az, mert a további romlás esetleg már vissza nem fordítható folyamatokat idézhetne elő, vagy a víz rehabilitációja sokkal több anyagi és szellemi ráfordítást, és összehasonlíthatatlanul több időt igényelne.

Most a kérdés első fele: javítható-e a magyarországi természetes vizek minősége? Természetesen igen. Nemcsak a közelmúltban már elindított tevékenységekkel, hanem sokkal inkább a megelőzéssel, széles társadalmi összefogással. Ez hosszútávon sokkal hatékonyabb és olcsóbb megoldás.

A kihalt Gyűrűfű helyén egy fiatal környezetvédőkből álló társaság megkezdte egy ökofalu felépítését. Járható-e ez az út, vagy Don Quijote-i magatartásnak minősítendő?

A hatvanas évek végére elnéptelenedett Gyűrűfű területén kísérletbe kezdő társaság megkereste az elmúlt évben hivatalunkat. Elmondható, hogy eddigi sikerük nagymértékben arra vezethető vissza, hogy egy kivételes történeti pillanatban csaknem ingyen jutottak egy 170 hektáros területhez. Magyarország területén már teljesen elnéptelenedett faluhely alig van, Gyűrűfű esete tehát nem válhat egy általánosan járható úttá. Mindazonáltal Don Quijote-i magatartásnak sem minősíthető egy ilyen kezdeményezés, mert valós eredményei születnek. Nem állítható, hogy tevékenységük egyszerű lenne, vagy gyors eredményeket remélhetnek, de helyzetnek nem kilátástalan. Figyelembe veendő természetesen, hogy hazánk jelenlegi gazdasági helyzete nem kedvez a kísérleteknek. Ezen kísérletek a világon mindenütt a gazdag országokban jöttek létre. Gyűrűfű látogatói is Kanadából, Ausztráliából érkeznek.

Hegyi Gyula annak a véleményének adott hangot, miszerint a Duna Kör kifejezetten és egyértelműen kártékony tevékenységével szemben a Magyarországi Zöld Párt tevékenységében számos pozitívumot is föl lehet fedezni.

A zöld mozgalmak köre nagyon színes, több ezer szervezet létezik. Ezek közül kettőt kiragadni és szembeállítani nem szerencsés, különösen, ha a Magyarországi Zöld Párt az egyik, amelyik a legutolsó választáson fasiszta jelszavaival nem nagyon használt a zöld mozgalmak társadalmi elfogadottságának.

Néhány hónapja egy Heves megyei cigánytelep lakói közül többen súlyos ólommérgezést szenvedtek, mert az ott élők használt akkumulátorok „rekuperálásából” éltek.

Heves városban a Dankó utca környékén élők színesfém kábelek, valamint akkumulátorok gyűjtésével, feldolgozásával foglalkoztak. A médiák híreiből vált köztudomásúvá, hogy egy ott élő családnak a kislánya meghalt, két másik gyermeküket pedig ólommérgezéssel kezelik a budapesti László Kórházban. Helyszíni szemle során derült ki, hogy az apa illegálisan akkumulátorokat bontott, és ólmot olvasztott, sőt a környéken mások is végeztek ilyen jellegű tevékenységet. A kiterjedt egészségkárosodással járó környezetszennyezés felszámolására a KTM Környezetvédelmi Főfelügyelősége, a Közép-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőség és a Polgármesteri Hivatal képviselői „Intézkedési Tervet” fogadtak el. Ez alapján megkezdődött a szennyezett területek részletes felkutatása.

Az előzetes eredmények alapján megállapítható, hogy mintegy 150 köbméter akkumulátormaradványokkal-hulladékkal szennyezett talaj kitermelése, és ártalommentes elhelyezése szükséges.

A szennyezéssel érintett helyek kijelölésében jelentős segítséget nyújtott a Cigány Kisebbségi Önkormányzat, és a kármentesítésnél is jelentős szerepet játszik. Ugyanis, az a környezetvédelmi alapelv, hogy a „szennyező fizet”, itt sem mellőzhető, jelen esetben ez azonban nem készpénzben, hanem természetben teljesül. A szennyezett föld kitermelését ugyanis – kellő szakmai irányítás mellett – a szennyezést okozók fogják végezni. A terület megkutatás, a környezeti kárelhárítás becsült költsége mintegy 13 millió forintba fog kerülni, amely sajnos az államot terheli, a beavatkozást azonban nem lehetett halogatni.

A szegényeket egyébként is fokozottabban veszélyeztetik a környezeti ártalmak. Elég a nyomortelepek körüli szeméthalmokra gondolni. Mit lehet tenni ez ellen?

A kérdés nem elsősorban szakmai, hanem társadalmi, anyagi, szociális probléma. A válasz sokkal összetettebb, mint-hogy pár sorban össze lehetne foglalni. Reális megközelítéséhez viszont az alábbiakat mindenképpen figyelembe kell venni: hagyományok, törzsi szokások, iskolázottság alacsony foka, a környezet iránti érzéketlenség, igénytelenség, negatív környezeti komfortérzet, így nem alakult, nem alakulhatott ki környezeti kultúra.

Mit lehet tenni?

Iskolázottság, a környezeti tudatfejlesztés fokozása, kisebbségi önkormányzatok egyenrangú társként történő kezelése, a társadalom még nagyobb áldozatvállalása a kisebbségi kérdések megoldásában...

Összeállította: F. Havas Gábor

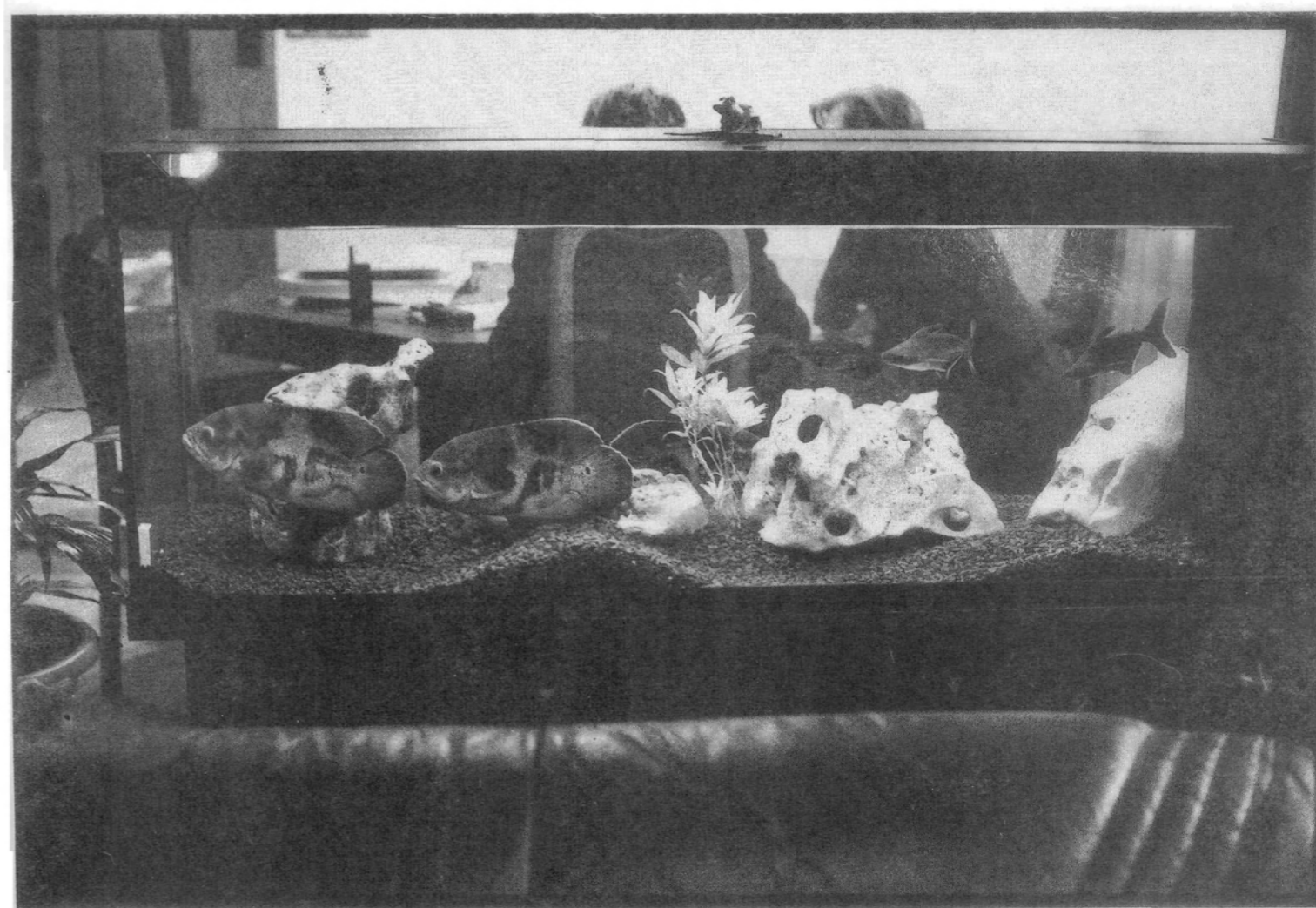

HALLOTTAM

hogy valaki akváriumba' halakat tart. Minek is szokták monydani? Hobibul csinyája. De abba szerintem semmi hasznos sincs. Bár hogyha valaki tugyna tennyi a ház elé ... egy ilyen kis vízmedencét, mongyuk pár köbméteres valamit, és abba tenyésztene... halat..., abba a hatóság se kötne bele. De hogy így ilyen akváriumba díszhalakat tenyészt, hát az csak ... kedvtelés. Az a fajta hal, az direkt azt a célt

ÉN OLYANRÚ,

szolgálja. Az csak arra való. Megkapja az eleséget ott, oxigénnel el van látva... Biztos is, hogy van ilyen.... Azok a személyek, akik meg tuggyák jáccani, ami a kívánságuk, aszt meg is tuggyák valósítani. Biztosan igaz. Mer' ezeké az ország, ezeké a hatalom... A szegényember meg ilyet csak akkor lát, amikor mongyuk, olyan helyre elmegy, ahol hát, ilyennel foglalkoznak.

Most én mindezt gondútam

(Orsós Lajos mondja)

A szülőfalumban, Keszőcén, közvetlenül alattunk folyt a Rába. Ajjajajajajaj, mennyi hal vót abban! Hát ugye vótak ezek a nagy húzóhálók. Biztos látott má'. Nekünk is vót ilyen... *tapogatószerűség*. Azt úgy lehet elképzelni, mint... egy kosár... Az alja majdnem olyan széles vót, mint a fölő része. Aztán a kis vízbe aztat bevittük..., főleg az olyan vízbe, amelyik ilyen hinaras vót..., azt mindig ugye emegettük,... aztán hirtelen letettük. Általába a kisebb vízbe', a hal abba a hínárba megbújik. Rátettük a tapogatót, megütötte a hal, amint nekiment. És akkor mi kézzel... kiszedtük. Mint az a csibeborító. Na, ugyanavva szoktuk... Aztán meg vót szintén kis hállóbú, ilyen kétágú valamire kötve. A partok alá szoktuk tenni... Aztán... pontosan... belement a hal.

Most, talán két-három év óta a halakat a győri halászegyesület villanyozza... Szóval ilyen elektromos árammal... Mennek a hajóval, a vízbe egy ilyen elektromos fej van. Azt állandóan a vízbe tartják... ott a part mentén. És ugye hát mit tudom én milyen erős áram van benne..., megüti a halat..., aztán az megszedül. A kisebb hal, aki közellebb van hozzá, azt annyira, hogy el is pusztul. Hát ugye ezek így halásznak... Nem ez az igazi halászat, mer' az a helyzet ugye, hogy azóta nagyon is csökkent a halállomány, amióta ezt alkalmazzák, mer' ugye az apróhal is elpusztul.

Hát ott a Rábán nem is ritka eset vót, amikor így a halászok húzóhálójával nyolcvan-száz kilós harcsát kihúztak... Nyolcvan-száz kilósat... Igen! Azt ugye értékesítik, eladják. Mert halnak a harcsa a legdrágább! Az Isten tudja, egy ilyen nyolcvan-száz kilós harcsa hány éves lehet. A folyamvízbe is - nemcsak ott, ahol tenyésztik -, hanem a folyamvízbe is, ugye, hogyha talál... pedig biztos, hogy talál... eleséget, hát mongyuk két-három év alatt fölnyó... Biztos, hogy fölnyó! Biztos! A harcsa... az ilyen... ragadozóhal. A halon él az. A másfajta halat is felemészti, megeszi. Tehát sokkal előbb fejlődik, mint az, aki más egyéb valamivel táplálkozik.

Vótak akkor abba az időbe, amikor én kezdtem ezt a halászatot, vótak ilyen idősebb halászok, s azokkal mentem. Se az apám, se a nagyapám nem foglalkozott vele. Hát láttam ugye, hogy hogyan fogják az idősek, milyen módszerrel, hogyan tették le a varsát a vízbe, a *vesszővarsát*. Annak olyan öblösszerű a szája. Na most, ugye, általában a hal mind a fenéken jár. És annyira buta az a hal, hogy nem tud kigyünni abból a varsából. Mer' ugye annak a varsának a fenéken jár! Na most, hogyha egy kicsit fölnebb gyünne, akkor pontosan azon a nyíláson ki tudna gyünni. De annyira buta... Annyira buta az a hal.

Na meg aztán van ez a Szentkút ere. Ami az én kertem alatt folyik el. Ebbe is annyi vót a hal, de még a rák is! Hogy rengeteg! Ugyhogy az ilyen mély kupákban még kézzel is lehetett fogni. A rákot megsütöttük. A farka annak jó, meg az ollaja. Az vót jó. Hát szoktuk sütni is, de jobban köleszteni, vízbe megfőzni. És igen-igen finom vót, mikor meg vót egy kicsit sózva. Gyengén lesóztuk, elsőrendű, ízletes étel.

De már most az sincs. Az a vegyszer, ami a földekről belefolyik a Bitvába, kipusztította. Ugyanúgy, ahogy nincsen már fűrjecske, foglyocska... tehát az állatvilág pusztul.

Talán a politikát követi, hogy még az élővilág is megváltozott. Más világ van ebbe' is... Átvedlett minden: természet, éghajlat, ember, állat - ugye, ennek a rendszernek a mintájára. Az emberiség ugyanígy van. A politikának a szenvedése alatt van.

El lehet képzelni asztat, hogy vegyszereznek egy tábla valamit. Egy nagy területet. És van egy nagy záporosó..., arról a mezőgazdasági területről, amit levegyszereztek, azt mind beleviszi a folyóba. Kész is van...! Tehát így ki vagyunk téve, ember, állat, minden a pusztulásnak. A természet. Minden. Minden ki van téve! És tudják az okosok esztet, de nem lehet megállítani.

Most én mindezt gondútam, amikor ez a rendszerváltás bekövetkezett, hogy itt ezekkel a vegyszerezésekkel abba-hagynak. Mer' még talán idejében lett volna. Mikorhát ugye a szocializmusnak vége lett. A szocialista rendszernek. Én mindezt gondútam, hogy ezekkel alábbhagynak, de bizony nem. Ugyanúgy csinálják, mint azelőtt. Tehát aki idáig elpusztult, elpusztult, aki még él, az meg majd elpusztul ez után. Ez az a folyamat, amit megállítani nem lehet. És ez még mehet tovább! Talán azért is csinálják ezt, hogy az embereket evve kipusztítyák. Mert ők, lehet, hogy tuggyák, hogy ez a végéhez fog jutni. Itt egy általános pusztulás lesz.

Na most osztán ott van ugye a Marcal vize, teccik ismerni asztat? Nem ismeri, ugye? Hát Egyházaskeszőnél, a Börzsöny között folyik el az. Hát az is, mit tudom én, honnan ered. Aztán valami bauxitbánya ráengedte azt a mocskos vizet. Ennek most már van húsz éve. Ott is teljesen kipusztult a halállomány. Na most, ugye, ha elmenek, hát akkor csak a Rábára mének. De ott is esetleg van egy fél napom. Oszt onnyét csak sietek haza!

Szóval, minden megváltozott. Minden megváltozott... az életbe.

(Pápasalamon, 1995. augusztus 31.)

Lejegyezte: **Tamás Amorylls**

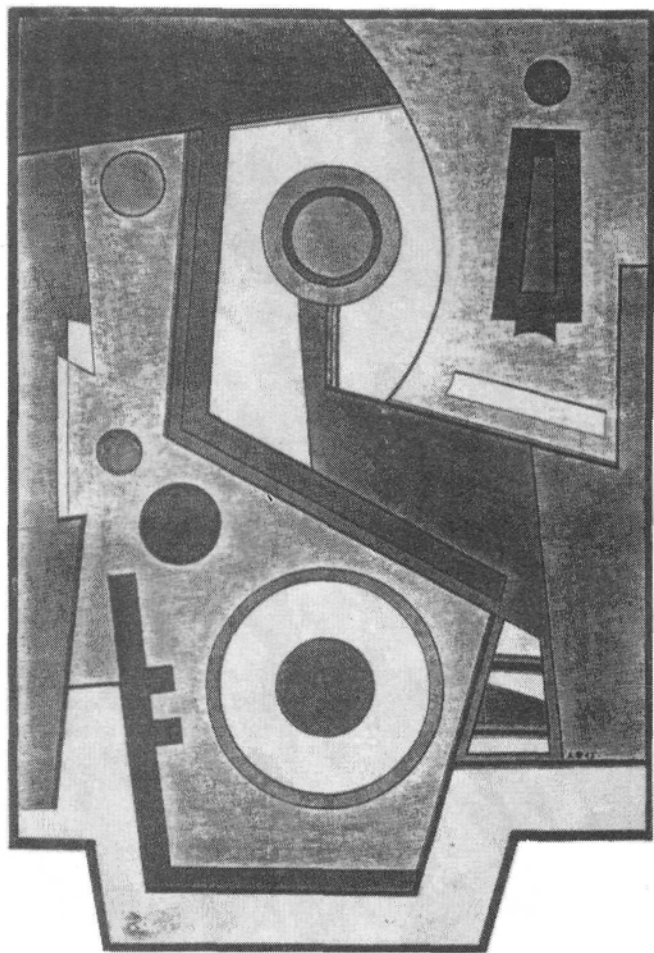
Tamás Amaryllis

NINCS ÁRTATLAN HATALOM

A győri Vár-Art Galériában a Fény-Árnyék Művészeti Egyesület MADI-csoportjának rendezésében nemzetközi kiállítás nyílt. Az absztrakt, geometrikus művészet formai, szellemi szabadságot hirdető avantgard irányzata Magyarországon először '92-ben a Győri Múcsarnokban, '94-ben a budapesti Kassák Múzeumban mutatkozott be. A Nemzetközi MADI Fesztivál apropóját Moholy-Nagy László századik születésnapja szolgáltatta.

Az uruguayi születésű Carmelo Arden Quin, a ma nyolcvanhárom éves képzőművész, költő, filozófus, avantgárd újító megfogalmazása szerint a MADI betűszó jelentése: *mouvement* (mozgás), *art abstract* (absztrakt művészet), *dimension* (kiterjedés), *invention* (találékonyág). A MADI-mozgalom születésének időpontja 1946, születési helye Buenos Aires, indulásánál ott bábáskodott Gyula Kosice, Martin Blaszko, Rhod Rothfuss, Péri László, Moholy-Nagy László.

Az alábbi részletek az 1995. júniusi fesztiválon elhangzott nyilvános beszélgetésekből valók.

CARMELO

ARDEN QUIN:

A kubizmus le akarta rombolni a múzeumokat, még a Louvre-t is. Azt gondolom, hogy a múzeumok nagyon fontosak, védik az értéket, és szembeszállnak a műkereskedelem borzalmas pénzvilágával. Hiába van egy műkereskedőnek fantasztikusnál fantasztikusabb művekből gyűjteménye, amelyet hatalmas pénzekért vásárolt meg, ha nem fér hozzá a publikum. A múzeum legfontosabb feladata, hogy éppen a láthatás lehetőségét teremtsen meg, hiszen a múzeum valójában a művészetek temploma, szent hely a művészek számára. Persze van jó, és van rossz múzeum. Mindenesetre pusztá létével megakadályozhatja, hogy például a futuristák csodálatos munkái – építészetben, festészetben, dizájnban – ne tűnjenek el, ne szóródjanak szét. A MADI állandó helyszíne – terveink szerint – Maubeuge-ban, egy XVI. századi kastélyban nem a szó klasszikus értelmében vett „múzeum” lesz. Maubeuge-ban nagyon sok a zöld terület, és azt találtuk ki, hogy ott geometrikus formájú kerteket hozunk létre, úgynevezett MADI-kerteket. Be is mutatunk mindjárt néhányat diaprozítívon. Ugyanitt elkezdődött a MADI-filozófia oktatása, általános iskolai megjelentetése is, már három általános iskolában és egy gimnáziumban tartanak a geometrikus művészetről gyakorlati oktatást. És lehet csinálni olyan „múlándó” és spontán dolgokat, mint itt tegnap Győrött a sárkányreptetés magunk készítette sárkányokkal az Aranyparton, ami szintén kísérlet egy véletlenszerű rend elérésére. A MADI a panta rhei alapeszméjét hirdeti, lényege az esemény területén található. Hogy éntőlem függ az esemény. Ilyen a mobil verses akció a Káptalandombi Vár-Art Galéria kertjében, Jose Lapeyre asszony spontán „színháza” József Attila Dunánál című költeményével. Ha a művészetekhez, egy képhez, egy szoborhoz, egy vershez ilyen egyszerűen, az élmény szintjén közelítünk – és nem úgy, ahogy jelenleg tanítják még a legkiválóbb tanintézményekben is –, akkor belátjuk, hogy a művészet ugyanazt az utat járja be, mint a többi emberi szellemi tevékenység. A geometrikus művészet – az, ami. Nem ábrázol, nem jelent semmit – van. Létezik, mint a világegyetem. A miért és a hogyan – örök rejtély. A világegyetem vagy egy festmény önmagával azonos, önmagáért van. A művészet üzenete univerzális, a kultúrák csak a hogyanokban különböznek. A lényeg, hogy szabadon add önmagad. A MADI például egyszerű formákat és színeket használ, elutasít mindenfajta behatárolódást abban a tekintetben is, hogy hol kezdődik a mű és hol a környezete.

BOLIVÁR: ...Sevignytől – ahol élek – két-három kilométerre van egy francia kisváros, ahol már több mint harminc különféle helyszínen – a templomtól az éttermeken át a polgármesteri hivatalig – rendeztünk kiállításokat. A városka lakói úgy döntöttek, hogy a kor szellemének megfelelően átalakítják a temetőt is...

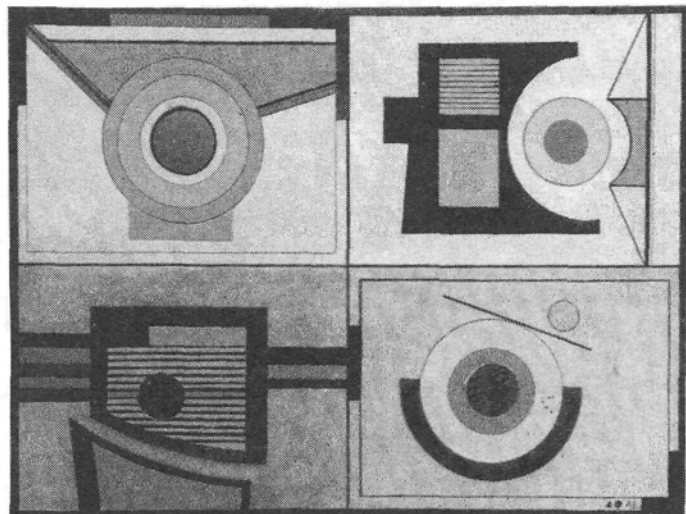

CARMELO ARDEN QUIN: Azok mindenütt szomorú helyek, Franciaországban meg különösképp Bolívar tervezett a temetőbe egy óriási szobrot, színeset és élénket, és ez adta a polgármesternek az ötletet, hogy ott virágos környezetet teremtsenek. Milánóban létezik olyan temetkezési hely, amelyet különös alkotások díszítenek. Fantasztikus képet nyújt, más érzéseket vált ki az elmúlással kapcsolatban, mint egy temető általában...

BOLIVAR: Hát nem elég lehangoló, hogy egy hely halottakkal van teli, akkor ráadásul még „halott” szobrokkal is agyonzsúfolják?

CARMELO ARDEN QUIN: A MADI szabad mozgalom a szó legteljesebb értelmében. De a szabadságot nagyon komolyan vesszük. Bárki bármikor részt vehet benne, és bármikor abbahagyhatja. A formák szabadságához ragaszkodunk.

FAJÓ JÁNOS: ... ahogy végigtekintek a fesztivál résztvevőin, a barátainkon, a közönségen, úgy gondolom, hogy nekem volt talán egyedül szerencsém személyesen ismerni Kassák Lajost. Moholy-Nagy Lászlóval, sajnos, nem találkozhattam, mert emigrációba kényszerült. Nem tudom, irigykedjek-e vagy sajnáljam hazátlan MADI-s barátainkat, Arden Quint és Bolívert, akik más társadalmakban, Franciaországban, itt-ott élnek. Mi itthon kényszerülünk élni, Magyarországon, és a legnagyobb dilemmánk az állammal való kapcsolatunk. Keveredjünk-e, vagy ne, megmaradjunk-e, vagy ne. A megváltozott társadalmi körülmények ellenére az a véleményem, hogy a rendszerváltás bizonyította, hogy túl sok változást e téren várni – illúzió. Az állam mindig állam marad. És ez a rettenetesen bonyolult gépezet egyént fel, személyiségeket tesz tönkre. Nincs más út tehát, mint az együttmaradás és a mozgalom. A konstruktív szellemiség története Magyarországon alig egy emberöltő. 1916-ban Kassák csoportja, a MA indította útjára a TETT című folyóiratot, amit az 1919-es kommunizmus tiltott be, holott a forradalom édes gyermekének vallotta magát ez a mozgalom. Kassák,

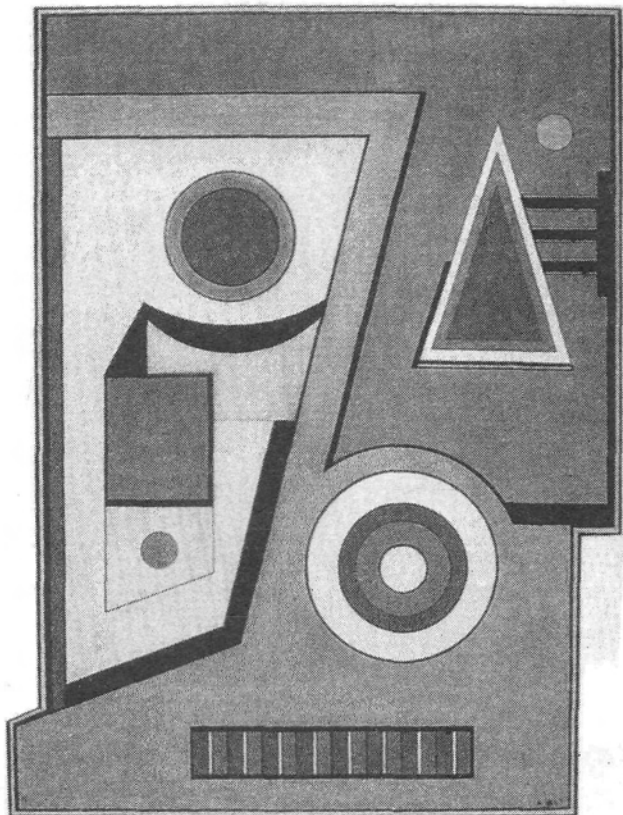
mint a század egyik legjelentősebb érték-felfedezője, óriási tehetségeket indított útnak. A háborúból hazatért tizennyolc éves Moholy-„kicsi”-ben meglátta a Moholy-„Nagy”-ot, a Bauhaus nagy építészeit szintúgy. Ez máig a magyar művészet legfényesebb korszaka.

CARMELO ARDEN QUIN: ...és Európában is!

FAJÓ JÁNOS: Akkor is az volt a nagy kérdés, állammal vagy állam nélkül, hazával vagy haza nélkül könnyebb-e a dolgunk. 1925-ig tartott ez a korszak, utána Kassákéknak haza kellett jönniük. '25 és '30 között volt egy „lyuk” – helykeresés, beilleszkedés –, és ezt a csöndet jelzi a DOKUMENTUM című lap. '35 után Kassákék elkezdtek az „aprómunkát”: szavalókórusokat szerveznek, folyóiratokat alapítanak, esteket rendeznek. '40 után a háború szüneteltette ezt a fajta társadalom építést. A háború után újabb illúzióval indult neki ez a csapat, a Kassák szerkesztette ALKOTÁS című lappal. '50 és '56 között belső emigrációba kényszerültek.

*

Én ötvenhatban kezdtem az egyetemem, ezekről a művészekről még csak nem is hallottunk! Majd következett az olvadás egészen hatvanhétig, az újra felfedezések világa Magyarországon – mint ahogy Európaszerte is –, újra értékelték a húszas éveket. Az én nemzedékem – Bak, Csiki, Lantos – a hetvenes években ellenállásban levő zárt mozgalomként tudott működni. 1976-ban jött létre a Józsefvárosi Kiállítóterem Budapesten. Ebben a szellemi műhelyben nem csak festéssel, szobrászattal foglalkoztunk, kardinális kérdés volt a mozgalom mögötti filozófiai háttér. Ahogy a MADI is határozott szellemiséget tükröz. A nyolcvanas évek második fele nehéz, válságos idő, mert felcsillan az a lehetőség, hogy a tegnapi tehetőséget pénzre lehet váltani! Hogy az állammal házasságot lehet kötni, „hivatalos” művésszé lehet válni, be lehet vonulni a Múcsarnokba, meg lehet szállni a hatalmas állami, ideologikus intézményeket. Ezt a nagyszerű, szabad nemzedéket tudományos ideológusaink, művészettörténészeink megpróbálták – és majdhogynem sikeresen – szétszaggatni. Az ebből következő lemorzsolódás nem idegen egyetlen generációtól sem, mint ahogy Kassák Köréből is nagyon sok hitehagyott ember lett. Gondoljunk Bortnyikra, aki az ötvenes években a legsötétebb sztálinista kultúra kiszolgálója volt. Dehát az a gyönyörűsége része a dolognak, hogy a generációk újratermelődnék az élet rendje szerint, és hogy olyan térségben élünk, ahol a világ népei nagyon intenzíven keveredhetnek. S ha nem is tehetségbarát ez az ország, de tehetségszülő...

CARMELO ARDEN QUIN: Nagyon sok újdonságot hallottam most a magyarországi avantgárdtal kapcsolatosan. Csak azzal egészíteném ki, hogy például Péri Lászlóról, aki ugyancsak nagyszerű emberünk volt, itt szinte semmit nem tudnak. Több képet láttam tőle Párizsban, mint itt Magyarországon.

Ami az államot illeti, nincs ártatlan hatalom, ezt tudomásul kell venni! A hatalom és az ártatlanság nem működik együtt. Nem egymást erősítő fogalmak. A művészet és a politika együtt gondolkodása, együtt létezése ambivalens kérdéseket vet fel. Ugye, Courbet például hiába forradalmár a politikában, a művészetben a realizmusnál maradt. Ellentétben például Cezanne-nal, aki a festészetben forradalmár, igazi újító volt. Amikor a politikusokról beszélünk, arra kell gondolnunk, hogy azok csak politikusok... Amikor művészetről, akkor abban mindig megjelenhet a humor, az ironia. Mi lenne például, ha a világ összes MADIstája felkerekedne, elmennénk mondjuk Amerikába, hogy „mi vagyunk a MADI-kormány”. Lehet, hogy ideadnánk nekünk a „kulcsot” meg a hatalmat: „Tessék, itt a kulcs, kormányozzátok a világot!” Mi lenne akkor, ha ezt megkaptánánk? Na, akkor mit csinálnánk? Abban a pillanatban nagy gondban lennénk...

FAJÓ JÁNOS: Azt hiszem, a világhoz nem kell kulcs. Úgyis mi kormányozzuk a világot. Akár akarjuk, akár nem, akár bevalljuk, akár nem, mégis a szellemi óriások, és nem a politikusok a mérvadók.

CARMELO ARDEN QUIN: Kommunistának vallom magam, de párttag nem vagyok, és sohasem éltem kommunista országban. Uruguay, Argentína után végül is Franciaországban telepedtem le. Járt nálam már néhány újság-

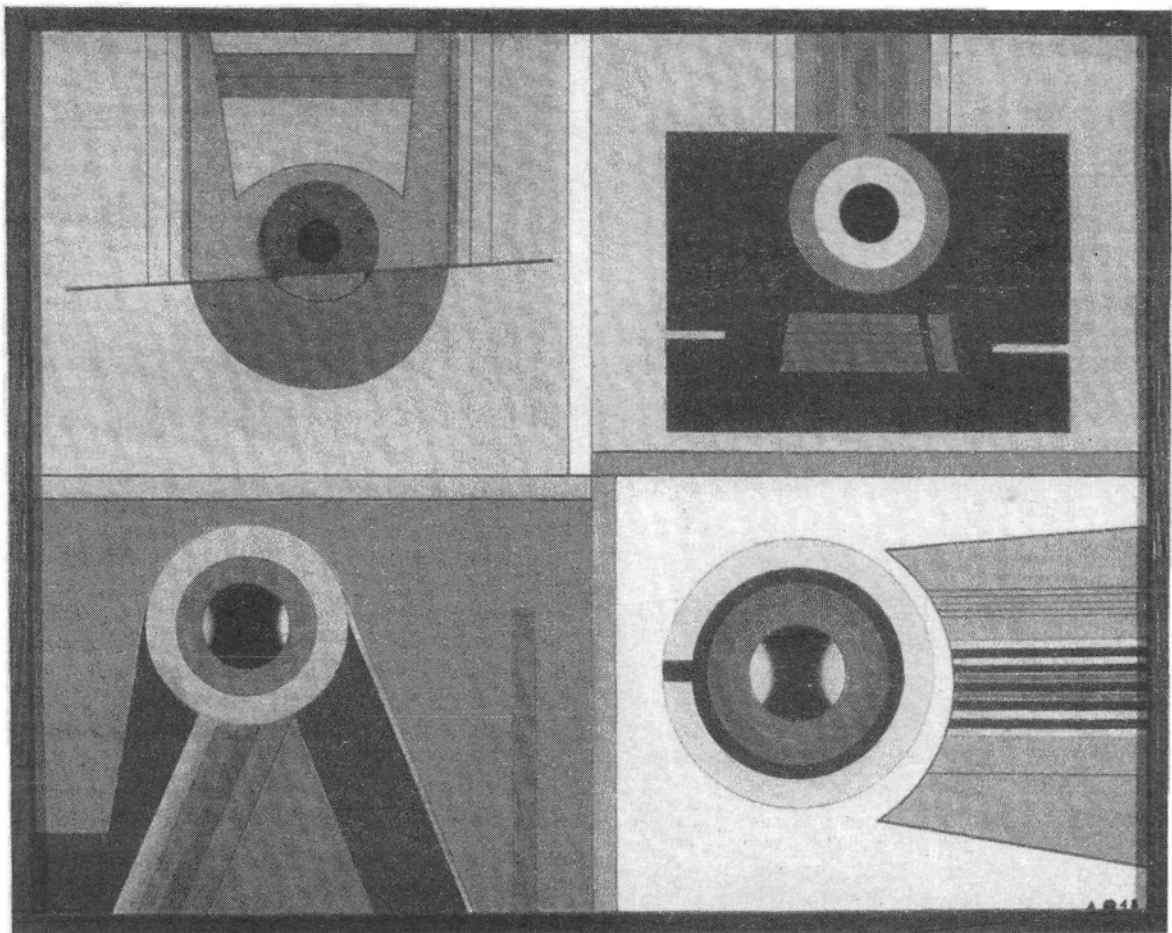
író. Kikérdeznék az életemről, megnézik a műveimet, de a MADI-ról soha egy sort sem publikálnak, az én személyem és ez a mozgalom Franciaországban is ütközik az állammal mint olyannal. Például eljött hozzám a Le Monde-től egy kritikus. Ott volt, megtekintette a műveimet, egy cikket kellett volna írnia. De nem készült el soha. Ha a kezébe nyomtam volna egy kis pénzt...

BOLIVÁR: Ez a szabadság országa...

CARMELO ARDEN QUIN: És a szabadságnak ára van...! A hatalmat elsősorban a hatalom élte, nem pedig az, hogy a hatalom birtokosai megértsék, hogy miről is van szó...

DÁRDAI ZSUZSA: Ismerek – Carmelo is ismeri – egy kissé anarchista beütésű művészt, aki mellel Marseille polgármester-helyettese volt a mostani választásokig. Megkérdeztem tőle egy beszélgetésünkkor – lévén ő művész, de egyúttal a hatalom részese is –, szabad-e a művészeknek a hatalomtól pénzt elfogadniuk. Mit gondolt erről? Azt válaszolta, hogy a pénzt el kell fogadni, de abban a pillanatban el kell felejteni a „mecénást”, és dolgozni a magunk elképzelése szerint.

CARMELO ARDEN QUIN: ...Amikor köztársasági elnökválasztás zajlott Franciaországban, mindenki arról papolt – a szocialisták, a kommunisták, a gaulle-isták, a szélsőjobb –, hogy megoldják a munkanélküliséget, munkát adnak mindenkinek, mindenki egészséges lesz, mindenkinek lesz tető a feje felett, szóval mindegyik ugyanazt szajkózta – egy szó sem esett a kultúráról! A kommunistáktól a szélsőjobbosokig bezárólag csönd vette körül a kultúrát... Úgyhogy itt az ideje... Majd mi kezünkbe vesszük a hatalmat! De ki tudja, hogy csinálnánk? Annak adnánk inni, aki éhes, és annak adnánk enni, aki szomjas...

Carmelo Arden Quin alkotásai

Balázs Attila

MEGYEN EZ, MINT A SIVATAG

– Irodalom nagytatával –

Egyszer valamelyik regényembe – természetes kíváncsiságomnak és kísérletező kedvemnek engedve, erőmhöz és tehetségemhez mérten – szaporán beleszóttem, ha nem is egészen, az egyik nagyapám alakját. A könyv megjelent, s én – némi szorongással ugyan, de végül is büszkén – dedikáltam egy példányt az öregnek.

– Köszönöm – mondta. – Különbén már hallottam, hogy valami íróféle lettél. Vártalak.

– Jöttem, hoztam, nagyapa. Olvassa egészséggel!

Nagyapa még egyszer megköszönte a figyelemességet, feltette a szemüvegét, majd beleveszett, eltűnt a műben, én pedig csendben kisomfordáltam. (Merthogy túl hangosan ezt nem is lehet.)

Az öreg napokig olvasott, aztán letette a kötetet. Levette a pápaszemét, s hosszan elmerengett. Nem szólt semmit. Tetszett, nem tetszett? – árva kukkot sem,

Évek múltak el. Aztán nagyapa rosszul lett, s látzott, hogy az órái meg vannak számlálva. Áttetszővé vált, mint amilyenek egyes levelibékák, vagy mint a barlangi götte, s hang már alig jött ki a torkán. Megilletődve álltam az ágya mellett, amikor intett, hogy hajoljak közelebb. Levegőért küszködve, beszűkült tudattal a következőt súgta a fülembe:

– A könyv...

– Igen, nagyapa?

– Az a könyv...

– Igen?

– Aki abban szerepel, az a másik nagyapa, ugye?

Nem hiszem, hogy sikerült értelmesen válaszolnom.

Másnap délelőtt nagyapa meghalt. Tátott szájjal, mint akinek még mindig van min csodálkoznia.

Manapság, amikor tükörbe nézek, azt kell tapasztalnom, hogy tulajdonképpen mindkét nagyapámra hasonlítok: előnézetből az egykori honvéd zászlósrá, civilben kereskedőre, oldalnézetből pedig az egykori partizánra, civilben hivatásos halászra, majd földművesre. Az előző az apai ágú nagyapám, az utóbbi pedig az anyai ágú. Mindketten megboldogultak már. Egyikük még régen, a volt Jugoszláviában, másikuk a közelmúltban itt, Pesten. Elhamvasztottuk utóbbi krumpliorru nagyapát, és beépítettük a pernyét a Halottak Falába. Mielőtt ez megtörtént volna, nagyapa egy ideig nagybátyáméknál pihent urnájában a kamrában. De nem feledkeztünk meg teljesen róla, hiszen ígéretet tettünk arra, hogy amíg az emlékezet bírja, magunkkal visszük fejünkben és a szívünkben. (Talán így is lesz.)

Irodalmilag valójában az a helyzet, hogy én a magam módján mindkét derék nagytatámnak emléket állítottam: egyiknek egyik, másiknak másik regényemben. Az elsőben az anyai ágúnak, a másodikban az apai ágúnak, de a sorrend itt lényegtelen. Harmadik nagytatám nincs, de harmadik regényem talán lehet. Csakhogy abba melyik nagypapi fog belekerülni? Ez a gond, merthogy én – őszintén szólva – nagyon nehezen tudom elképzelni az irodalmat nagytata nélkül. Nem megy. Nagytata nélkül igazából nincs kedvem hozzá... Nagytata nélkül ez az egész: sivatag. Mindegy, melyik. (Nagytata, sivatag.)

Ezeket és hasonlókon törtem a fejem minap a budapesti Király utcai lakásunkhoz legközelebb álló fodrászműhely és turboszoláriumos szépségszalon nagytükre előtt, ahová még akkor is előkelően illő telefonon bejelentkezni, ha éppen egyetlen érdeklődő sincs a boltban. Értem ezt az ösztönös félelmet a torlódástól ebben a törékeny üzletben, ahol minden olyan, akárcsak a patikában: csillogó, tiszta és rendezett, az elszámolásnál majdhogynem minden hajszál a mérlegre kerül, nehogy valami hiba legyen. Na, ebben a helyiségben figyeltem meg magam legutóbb, mondhatni, nem túl megnyugtató eredménnyel, miközben a fejem körül buzgólkodó kisszorongó ki-kivillantotta dús hónalját, s ettől egyszerre lettem magába roskadt gondolkodó és felvillanyozott kukkoló. S így múltak a percek, évek emléktörmelékével együtt: születéstől a halál motívumáig. Aktuális röpködő szőrélménnyel elegyítve.

– Megyén ez, mint a sivatag!

Nem vagyok biztos benne, de itt talán megragadhatnám az alkalmat, amíg ez a dolog a koponyám körül történik, meg valahol benn a fejemben, hogy rávilágítsak erre a családi szállóigére, amelyik korai szürrealista, abszurdra hajló korszakom egyik kedvenc parolája volt, bár, ha jól emlékszem, nem írtam le egyszer sem. Vagy talán igen?

Jó, cibálás nélkül, kérem, ha lehet...

Balázs nagyapám, akit mint focistát, Kecskének becéztek, s akinek a második világháború után – Jugoszláviában mindenből kisémmizetten – tenyérsnyirtokocska lett a magyarországi Hajóson (később eladta, és raktáros lett Szegeden a halászlékonzervek között), ez a Balázs nagyapa a háború előtt gabonával kereskedett a vajdasági Temerinben, egy hosszúkás alakú mezőgazdasági községben, ahol sok por termelődött ki, s ahol a „pezsgő kultúrelet” vezető személyiségei olyan – nem kevésbé ismert – személyiségek voltak, mint például Stuchlich Alajos, Kopping Gáspár plébános, Dr. Horváth József és mások, de ez most tényleg más lapra tartozik. Ezek a híres

nevek ma már igazából nem mondanak sokat, szinte semmit. Nekem se.

Szégyellem, nagypapa, de lehet, ha Úristen is, akit nagyanyánk annyira tisztelt, oly vakon, amennyire csak lehet, ha Ő is úgy akarja, még visszatérek a témára! Egyszer. Esetleg többször, mert ez is beletartozik a nem feledésbe, ugye?

Szóval történt az a két irdatlan világégés közötti Temerinben (Isten háta mögött?), miként azt drága nagyapánk, akit négy unokával áldott meg a sors, többször is térdcsapkodva előadta mind a négy unokájának, sőt: külön-külön is (!), hogy lovat akart vásárolni. Ennek megfelelően aztán – Kopping Gáspár intő szava ellenére szakértő nélkül, egymaga – kiment a lópiacra, ahol kiszemelt egy szépnek és épnek tűnő, barna szemű példányt. Magas, ravasz, ember volt a kupec, fogatlan, de állítólag nem a nagy, barna ló rúgta ki neki. Balázs nagypapa kérdésére, hogy milyen ez a nemesnek tűnő jószág, ez az ember, tulajdonképpen fickó, azaz kópé, mélyen a szemébe nézett, s úgy mondta – bölcsen, összevont szemöldökkel:

– URAM, MEGYEN EZ, MINT A SIVATAG!

Ment is, hazáig. Másnap megdöglött.

– HA! HA! HA! HAHA! HAAAA!

Ennél a poénnál öregapa, aki majdnem megérte a száz évet, tehát többet, mint amennyit feltehetőleg el fog tartani a róla szóló, máris sárguló, pergő festékű, széteső könyv, nagypapa, „a jól tejelő húzóerő”, olyan jóízűen és egészségesen hahotázott, hogy majdnem kiesett a műfogsora.

Szinte meg mernék esküdni rá, ha netalán egy viharos éjszakán, amikor még a legperverzebb alakok se mászkálnak a temetőben, csak a fák hajladoznak, mert fúj a szél, mint például Emily Brontë Üvöltő szelek című regényében, és eső csapkodja a sírboltokat, lecsurog a kövekről, s árkokat váj a puha földbe, ilyenkor tehát, hogy ne lásson senki, ha ilyenkor kimerészkednék hozzá, és csak ennyit mondanék:

– Megyen ez, mint a sivatag... Lácsón...

Akkor az urnából rekedt, tüsszögéssé fajuló nevetés hangzana fel. Ha nem is oly hangosan, mint a mostanság kapható, gyufásdoboznyi röhögőszerkezetekből, de akkor úgy, mint egy nagy tengeri kagylóból a tenger morajlása, tulajdonképpen a levegő áramlásának a zaja. Kicsit halkan, távolról, de az elemek tombolása közepette is kivehetően:

– Ha! Ha! Ha! Haha! Hahaha!

– A körszakállt is? – kérdezte ekkor udvariasan a fodrász kisasszony, aki, míg nem figyeltem, csak úgy tettem, mintha, a hónaljiszőrzeténél jóval rövidebbre modellálta a frizurám, de hát én kértem amolyan nyári fazont. Jó.

– Azt is – nyugtáztam, (ha, ha, ha...)

– Mennyire? – érdeklődött változatlanul udvariasan.

– Hát úgy... – bólogattam tétován.

– Olyan hetes, jó lesz?

Semmit sem tudtam ellenérvként felhozni, hogy miért is ne lenne nekem „olyan hetes” szakállam. Jó..

Olyan lehet ez a hetes, mint amikor a nagyapák pár napig nem borotválkoznak? Jó.

Aztán ahogy megint röpiült a röpiülivaló, s állatim jócskán lerövidült, amitől az orrom mintha megerősödött volna, akárha ki is szélesedett néme-lyest, akkor vettem észre, tulajdonképpen akkor lettem figyelmes arra, hogy egyre jobban hasonlítok az imént emlegetett nagyapámra. De láss csodát! Oldalnézetből viszont megint inkább amolyan pengeorrnak tetszett ugyanez a kitüremkedő szerv egy lényegesen vékonyabbnak tűnő arcon, amilyen meg a másik nagyapámé volt, a partizáné, halászé, legvégül földművesé, akit egykor meglőttek egy igencsak véres csatában, ami után mindig sajgott a váll, csikorgott a lapockája, s ennél fogva rengeteg pálinkát kellett innia, hogy elviselje a testi és lelki fájdalmakat. Ez a nagyapám egyszer egy kétméteres harcsát akasztott meg a Tiszán, amitől – míg az állat ki nem fáradt – a rémült nagypapa lobogó hajjal, pengeorrát a levegőbe fúrva „motorcsónakázott” teljesen kiszámíthatatlanul fel és le a folyón, többször is elhúzott ordítva a falu előtt, amitől a település derék népe kitódult a partra, de mivel ismerték Csasznyi István időnkénti hóbortjait, nem tettek rosszálló megjegyzéseket.

A halat később szétmérték, csak a koponyája maradt emlékbe azzal a Salvador Dali-típusú bajusszal, amelyik aztán leégett egy szikra kiváltotta félelmetes, békebeli tűzvészben. Ebben a lángoló pokolban odalett nagyapáék egész háza. Szinte csak az üszkös halcsont maradt meg, noha torzult, azonban még felismerhető alakzatban. Aztán azt is elveszítette az idő. Elkallódott valahol, s ma már nem helyezhetem az íróasztalomra, pedig szeretném látni itt: magam előtt.

Négyszemközt a hallal. Halcsonttal. Lefáradt, elpörnyült harcsabajusszal. Beindulhatnak a néma asszociációk: egy mostani és egy volt hájfejű között... Néma röhögés. Eszmecegerélhetnénk különféle kampókról és horgokról. Ravasz varsákról. S talán arról is tudnánk váltani pár szót, hogy milyen is a víz alatt, alól egy felhőtlenül lubickoló „szakállas” fodrász kisasszonyt meglesni. Mert az egyáltalán nem lehet rossz. Sőt... Ha alig érezhetően odaérteted a bajuszod a fehér lábához...

– Megyen ez, mint a sivatag...

– Ötszáz forint plusz a szakáll...

– Hetes? – kérdem, összevonva „selymes” szemöldököm.

A kisasszony gyanakodva méreget.

– Igen, hetes – mondja.

– Jó – nyugtázom.

– Viszontlátásra

– Viszontlátásra.

Alig lehet valamit nyerni, s mindig mindent el lehet veszíteni. Így van.

De nem tudom, miért mondom... Biztos csak úgy... valamit mondanom kell.

Valószínűleg az van, ha jobban belegondolok, s most elég a fodrászműhelyből, hogy én – mint amolyan bátor nyúl a gyávábbik fajtából – tulajdonképpen kerülöm a konfliktust. Arra célok ebben

az esetben, hogy minő remek szemléletbeli ütköztetéseket kínál ez a két nagyapa, akik nélkül el sem tudom képzelni az irodalmat, legalábbis azt az irodalmat, amelyet jómagam írok – fodrász előtt és fodrász után –, s mégis mennyire kerülöm ennek a lehetőségnek a kihasználását. Pedig itt számtalan motívum kínálkozik ebben az irányban a Tiszakanyartól majdnem a Don-kanyarig. Elcsépelte téma? Nem hiszem. Inkább öröknek tűnik. Akkor meg miért nem teszem? Félelmeimen túl, erre csak egy választ tudok adni: azért nem teszem, mert mint valami nagyon is törékeny ereklyét, őrzöm a családi békeséget. Igaz, beleértve saját magam is, görbe tükröt állítottam közülünk már majdnem mindenki elé, de ez megbocsátható. Bizonyos dolgokat azonban mintha nem lenne szabad piszkálni. Nagyapáink halála után sem. Vagy főleg akkor nem. Biztos vagyok benne, ha ebbe belenyúlnék, nagyon idegesen kapnák fel fejüket elsősorban még élő szüleim: őszintén: jobb sorsa érdemes édesanyám és elkeseredő apám. Megértem, talán az aktuális dúló örületben (mert megint égni látszik a ház) nem ezt érdemlik. Tehát kompromisszum van. Amennyire lehet, külön szálon futtatom a két nagyapát, s ezek a szálok csak ritkán futólagosan érintkeznek, miképp – emlékezetem szerint – egykor a villanydrótok a vonat ablakából nézve, meg egyébként is, amilyen futólagosan tudott életében érintkezni a két nagyapa, amikor is apró-cseprő múlt ügyekről beszélgettek, főleg illedelmesen, bár a feszültséget érezni lehetett a levegőben, mint holmi elektromosságot, amely kisülésre készülődik. Ilyenkor azonban általában megjelent a színen a fater, s akkor a két *nagyapa* hirtelen elcsendesült, s úgy nézett, néztek fel rá kissé alamuszi alázattal, mint a gyermekek, akik rossz fát akartak tenni a tűzre, de gyorsan megdöntötték magukat. S aztán más mederben folytatódott a társalgás.

Apám melleleg – hadd tegyek említést erről is – humorista volt; mondhatnánk, hivatásos bohóc a maga módján, aki – minden képzelgéseim ellenére – sosem festett nagy, absztrakt vagy akármilyen elvont csataképeket, igazából sosem mártotta ecsetjét a történelem hatalmas palettájába, sosem mártózott meg a vérben, csak tiltott határátlépésért ült valamennyit a börtönben (csak? mert ment volna az apja után?), mégis ez az ember, az én édesapám, olyan fölényes biztonsággal tudta lekezelni a két öreget, hogy azok jobbnak látták nem feszíteni a húrt, nem jutni el a kenyértörésig vele. Talán azért is, mert a gúny, ami szülőmből sugárzott néha, olyan lehengetően kínos lehetett a két koros történelmi vesztesre nézve, hogy azt utóbbiak jobbnak látták elkerülni. Ha egy mód van rá, kitérni előle. Apámnak ilyen hatalma volt felettük. Apám volt a szétszóródott nagy család gunyoros összetartó ereje. A humor tartott össze bennünket ilyen, s ez abból a szempontból jelentett csupán rosszat, hogy sosem tudtam meg igazából, mit is csapkodott volna egymás fejéhez a két nagyapa, ha isten *igazából* nekiszabadul. Csupán sejthetem. Többek között ezeket a megérzéseimet állítottam, mondom, párhuzamba az életük végén

fokozatosan leépülő, furcsa képeket látó, „szürrealista”, ám „reális” nagytaták nélkül létezni képtelen irodalmamban. Sosem igazából szikrázóan, egymásba gázolóan, ütközően, néha tényleg egymáshoz hasonlóan. Símulóan. Bocsátassék meg...

– Megyén ez, mint a sivatag.

Minden megyén úgy egyébként, köszönöm, minden megyén, sőt: néha nekiiramodik, s fut, örülten, akárcsak én.

Akárcsak a homok, az a bizonyos: futó. A szél felkapja, elviszi máshová, s egészen más alakzatokban renkezi le. Egészen másutt. S különféle lovak gázolnak át rajtuk, ha idő előtt meg nem döglenek. Afrikai, ázsiai, vagy csak egy itteni mezítlábas, közönséges – homoki ló. *Equus hungaricus*. Ló tudja, hová lép. Patás.

(Láttunk már igazi lovat?)

Egyébként valamelyik éjszaka, amikor valamiért nem jött álom a szememre (talán nem ittam eleget? nem történt meg a lórúgás?), úgy éjfél után szokatlan zajt hallottam a szekér módjára rogyanaság pakolt könyvespolc felől, amelynek egyik sarkában kötetem sorakoznak szerényen. Rágcsálás hallatszott onnan, aztán halk, távoli beszéd ütötte meg a fülem, majd hahotázás: ha! ha! ha! haha! hahaha!

Rögtön sejtettem, mi történt. A két nagyapa valahogy átrágták egymáshoz. Átúsztak egymáshoz? Átugrottak egymáshoz? Átugrattak egymáshoz? **ÁTOLVASTÁK MAGUKAT EGYMÁSHOZ?** S most már ott lesznek mindörökké egymás mellett. Még mellettből. Még szorosabban. Nagyapa-dráma nélkül. Darabig boldogan. Összedugva orrukat. Talán arról a lóról diskurálva, amelyik valójában tüdőgyulladásban patkolt el. Csakhogy előtte valakik megittatták jéghideg vízzel, amitől ideig-óráig egészségesnek mutatkozott. Állítólag ez a nagy lótrükkök egyike. Nem tudom. Most figyelek minden éjszaka, amitől kezdek úgy kinézni, mintha nagyapáim nagyapja lennék, de nem adom fel... Amíg élek?

Mert megyen a dolog, mint a... „motorcsónakázás”...

Tovább. Tovább. Míg meg nem áll, akárcsak a vásári forgóhinta.

Palinta.

Sivatag.

Nyihaha!

Nyihahák országa.

Dejszen megyen ez!

Mint a nyertés a sivatagban.

Elmosódó nyomok a homokban.

Két nagyapa. És egy fodrászműhely a szomszédban. Tükörrel.

Plusz egy könyvespolc: tele repedt tükörrel.

Plusz egy készülődő öreg-dráma vázlatai az asztalon, amelyben az egyik nagyanya neve természetesen: Európa. A csataló neve pedig: Balkán.

Könyveim szélvészgyors öregedéséről pedig majd máskor.

Eörsi István

RÜGEN SZIGETÉN

1873 napsugaras őszt Rügen szigetén töltöttem – beleszerettem északi fényeibe. Olykor meglátogatott titkos svéd menyasszonyom, egy kétségbeejtően szép lány, aki színészi pályára készült. Hajnali komphajó hozta Trelleborgból Sassnitzba. Dúltan vártam a parton, előre szenvedtem attól, hogy még az éjjel előtt vissza kell térnie malmói otthonába. Apja ugyanis, egy idős, indulatos hajógyáros, nem tudhatott a látogatásairól. Azt terveztük, hogy összeházasodunk, mihelyt elvégzi a színiiskolát. Minden alkalommal ujjára húztam, még a kikötőben, anyámtól örökölt drágaköves aranygyűrűmet, immár az ő tulajdonát, melyet érthető okból nem mert hazavinni. Megszemléltük a még veszteglő csónakokat, és elbeszélgettünk egymásnak halással. Nem mind álltak szóba velünk. Például volt ott egy fura pár: magas fiatal férfi és öregebb társa, talán az apja, aki arcába húzta bő karimájú kalapját, olyannyira, hogy nem látszottak a vonásai. Ez a két ember megközelíthetetlennek tetszett – egymáshoz sem szóltak, sőt, még csak nem is pillantottak egymásra. Óriási hálójukat kötözték, oldozták, a tengerre mindig ők futottak kis utolsónak. Bármennyire vágytam rá, tudtam, hogy nem festhetem le őket, legfeljebb emlékezetből. Csináltam is a lakásomban néhány skiccet róluk, s ezeket rendre megmutattam a menyasszonyomnak a halvendéglőben, ahol reggelinket elköltöttük. Ő nem látogathatott meg, szeméremből, meg azért sem, mert háziasszonyom ezt nem tűrte volna.

Jegységünk nevetséges és iszonyú körülmények közt ért véget. Háziasszonyom – egy negyvenkét éves dundi özvegy – elolvasta menyasszonyom egy levelét, és dührohamban elküldte neki piszkos alsónadrágjaimat azzal a felszólítással, hogy ha már annyira szeret, akkor ő mosson ezentúl rám. Következő látogatásakor menyasszonyom a gyűrűt, amelyet persze az ujjára húztam, se szó, se beszéd behajította a tengerbe, majd ugyanazzal a komppal, amellyel jött, visszahajózott Trelleborgba.

Öngyilkossági gondolatok foglalkoztattak heteken át. Ujjaim mintha megbénultak volna: kiesett közülük ceruza

és ecset. Hiába kukkantott be hozzám a rántottás reggeli-vel dundi háziasszonyom, keblét szórakozottságból a blúzán kívül viselve: egy falatot sem ettem, csak ittam, zöld abszintot vagy konyakot. Nagyokat sétáltam a kikötőben, azt terveztem, hogy bérek egy csónakot, és a parttól néhány kilométerre bevetem magam a vízbe. Itt jegyzem meg, hogy nem tudok úszni.

Egy ilyen sétám alkalmából megálltam a már említett két halász ladikjánál. Szokásuk szerint roppant hálójukat bogozták, egy üres hálót, melyen egyetlen fehér halacska feküdt: fölöttébb sovány zsákmány. A ferde nyugati fényben feketén magaslott fel a fiatalabb férfi, az öregebb pedig, arcára húzott kalapkarimával, kissé meghajolva matatott a háló szemei közt, a kis hal-hulla tőszomszédságában. Legnagyobb meglepetésemre megszólítottam őket: „Eladó?” – „Háromszáz márkáért” – mondta az öregebb. Habozás nélkül átnyújtottam a pénzt. „Na látod – szólalt meg társa –, Norbert sohasem téved” Norbert, a környék bolondja ugyanis megjósolta, hogy ha ezen a napon korán eveznek ki, akkor gazdag fogással térnek haza.

Háziasszonyom kisütötte a halacsát, be is hozta a szobámba, piros papucsban, és folyvást nyilni áhítózó fegyelméletlen pongyolában. Mivel élvezni akartam a szállkastruktúrát, óvatosan nyitottam fel a kis testet. Egyszer csak megdermedt kezemben a kés – háziasszonyom felsikoltott, és az ölembe zuhant. Gyűrűm ott ragyogott az állat hasában.

Egycsapásra visszatért az életkedvem. Másnap reggel festeni kezdtem, emlékezetből: témám persze a két halász volt, a hatalmas háló meg a picike hal, a ferde alkonyi fényben, mely kibontotta a szürkéség teljes skáláját, az egészen sötétől a csaknem fehérig. Azzal áltattam magam, hogy talán egyszer kiállíthatom ezt a képet Svédországban, volt menyasszonyom pedig megnézi titokban, és nosztalgia ébred benne a sassniti kikötő sós levegője iránt.

CSATTANÓ NÉLKÜL

Éjjel egykor lementem eszpresszóba, hogy megigyam szokásos kávémat. Ott álltam a pult előtt, zsenge szakállal, a pincérre várva, amikor egyszer csak bokán rúgott valaki. Megfordultam: székében majdnem hanyatt fekvő egy kerekded, puha arcú fiatalember vigyorgott rám. Azt hittem, részegségében csusszant előre. „Vigyázzon” – mondtam neki, mire ő még szélesebb vigyorral megkérdezte: „Meleg vagy?”

A bokarúgás és a kérdés közt olyan bántóan hiányosnak éreztem a logikai összefüggést, hogy zavarba jöttem,

és arra kértem tétován a puhaarcút, hogy ne jártassa a száját. Ekkor behajolt a látószögembe két asztaltársa is: egy fekete hajú, erőteljes fiatalember, és egy apró termetű, kopasz, idősebb úr, sötét öltönyben, nyakkendősen, nagyon derűs mosollyal. Legyintettem, és a terem másik végébe ballagtam, hogy elcsípjem a pincért. Már ittam a kávé, amikor a puha arcú részeg feltápázkodott, odabóklászott hozzám, és nyúlós vigyorral megkérdezte ismét: „Meleg vagy?” Majd az arcomba hajolva ezt sziszegte: „Sipirc haza, és vágasd le a szakállad, mert megjáród.” „Te

járod meg” – válaszoltam nem túl leleményesen, mire álmétkodva megkérdezte: „Te hülye, nem látod, kikkel ülök?” Az asztala felé pillantottam. A kisöreg lábait keresztbe vetve hátradőlt a székében, mint valami színházi páholyban, arcán zavartalan derű. A fekete hajú előre könyökölt és, mereven nézett rám. „Nem látom” – feleltem. A puhaarcú a fejét csóválta. Nyilván ismernem kellene az urakat. Miért épp az én szakállammal gyúlt meg a bajuk? Talán mert most nő – az eredményt még csak-csak elfogadják, de a folyamat felháborítja őket. „Meleg vagy? – kérdezte ismét a puhaarcú. – Vágd le a szakálladat.” „Unlak” – közöltem, nem egészen híven a tényálláshoz, mert szorongással elegyülő düh remegett bennem. „Bent is találkozhatunk – mondta rejtelmesen a részeg –, ott aztán megnézheted magad, pofi” – és arcára ugyanaz a vigyor ült ki, mint a bokarúgás után. Ekkor vettem észre, hogy nem olyan részeg, mint amilyennek mutatja magát. Már mellette állt a fekete hajú ifjú is. „Meleg vagy?” – kérdezte, majd a társához fordult: „Miért tűröd, hogy hadonásszon?” „Hagyd még – válaszolta ez –, várj egy kicsit.” „Menj haza, és nyírd le a szakálladat, jó?” – ajánlotta a fekete hajú, és megtagadta a képemet. Tudtam, hogy azonnal ütnöm illene. A puhaképpével talán el is boldogultam volna, de a fekete hajú nyilván sokkal erősebb nálam, az sem lehetetlen, hogy hivatásos verekedő. Közben a kisöreg sugárzó élvezettel figyelt bennünket. Megalázottnak éreztem magam; de nem ostoba-e bármilyen érzés, ha csak ostoba tettel osztható el? Igaz: feltehetően ütnék, ha olyan lánnyal volnék, aki ezt elvárja tőlem. De miért ütnék akkor? Hiszen egyéb dolgaimban igyekszem a saját normáim szerint cselekedni.

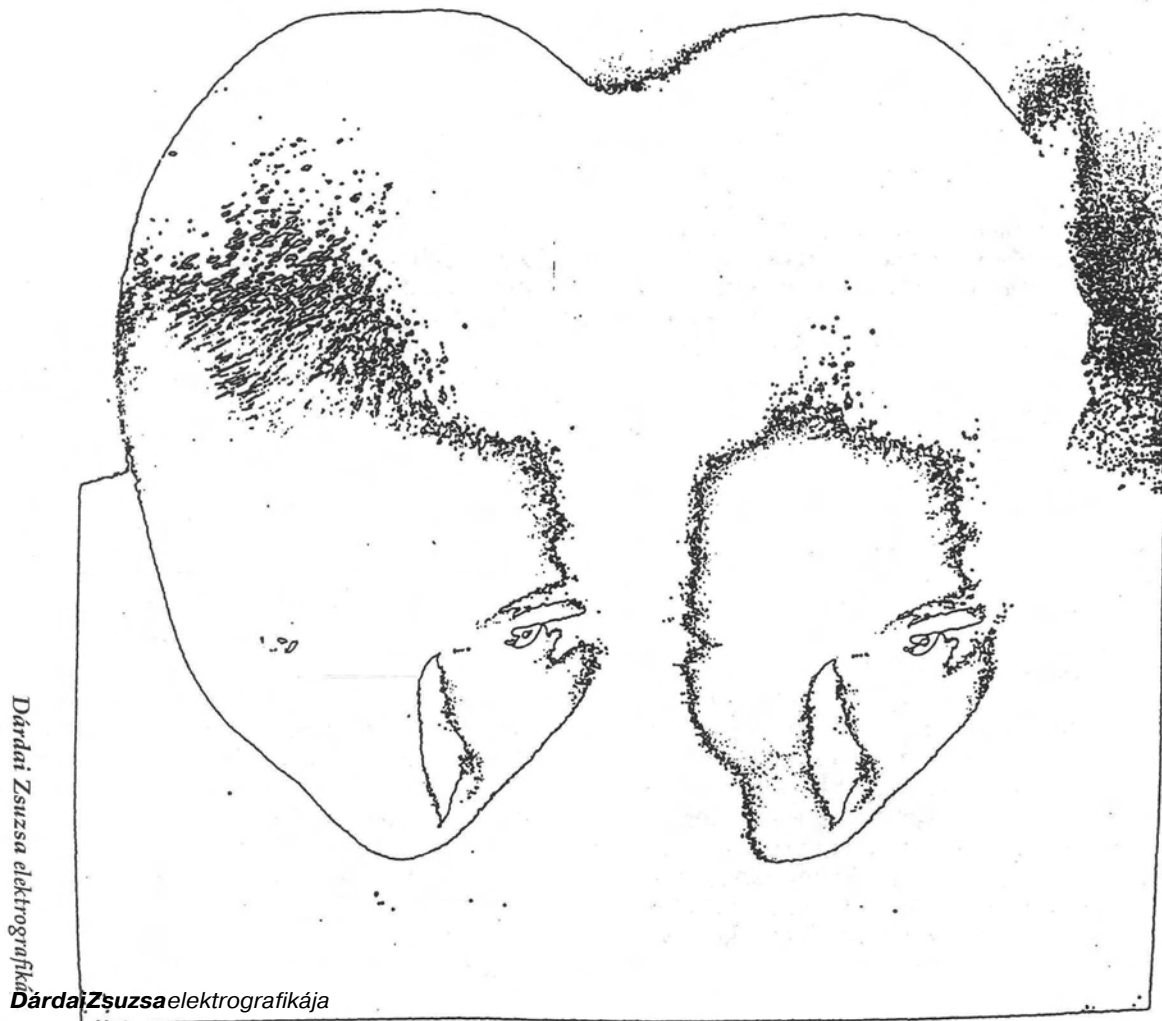
Rádásul ők is éppen azt várják, hogy üssek. Na és? Csak azért ne üssek, mert ők az ellenkezőjét akarják. E kérdéseket persze meg sem fogalmazhattam, hiszen a fekete hajú már így is hosszú ideje (négy-öt másodperc óta) babrálta a képemet. Kompromisszumos megoldást választottam: ellöktem a kezét. „Hadonászol?” – kérdezte. „Hagyd – mondta a puhaarcú –, hiszen már szalad is haza borotválkozni. Mikor indulsz, pofi?” – „Egyelőre kávézom” – válaszoltam. – „Már megint hadonászol” – állapította meg a fekete hajú. – „Hagyd – mondta a puhaképpű. – Mész, ugye?” – „Nem akarok itt éjszakázni – mondtam –, de egyelőre még iszom a kávé.”

Az asztalnál a kisöreg cigarettára gyújtott. A két ifjú már majdnem a lábamon ácsorgott. A pincérek – régi ismerőseim – nagy ívben kikerültek, és valahogy egyikük sem nézett felénk. „Meg ne lássalak még egyszer szakállasan” – mondta a fekete hajú. – „Indulás, pofi – buzdított a puhaarcú. – Aztán vigyázz, nehogy másutt is találkozzunk.” Letettem az üres poharat a pultra.

E történetnek nincs csattanója, akkora sem, amekkorát egy pofon okoz. A kopasz öreg göcögve fújta felém a füstöt. Kiléptem az éjszakába. Hazafelé menet hátra-hátra néztem – nem követtek.

1973

(Részletek Eörsi István, „A csomó” című, közeljövőben megjelenő novelláskötetéből. Pesti Szalon Könyvkiadó.)

Dárdai Zsuzsa elektrografikája

Dárdai Zsuzsa elektrografikája

Antal István

A VILÁG ELVESZTÉSE

Készülő filmem kapcsán arra kényszerülök, hogy az ötvenes évek híradóit nézzem. Dögivei. A tapasztalat, amivel gazdagabb lettem, legalábbis az én számomra, meglepő.

Nem azért – bár az se semmi –, mert a filmes megformálás módja egyenesen következik a – félresiklott – szovjet filmavantgárd vívmányaiból. Propagandafilmekről van szó, s e területen a kánonrendszert a szovjet-olasz-német filmkultúra adta meg a világnak. Az akkor dolgozók színe-java Moszkvában szerezte diplomáját, vagy az ott kitermelt minták szerint legalizálta magát. A „kulturfilmes” szerkesztők mindannyian *Vertovot* és *Rodcsenkót* követték a példák szerint. Sajnos, *Pudovkin*, *Dovzszenko* és mások „aktuális” műveiből tudhatjuk, hová építette le magát a dicsőséges avantgárd. (Pudovkin, küldetést teljesítve, Budapesten is járt.)

Ami megdöbbenő még ma is, az az, hogy mennyire univerzális a világnak az a képe, amit a híradókkal rajzoltak. Egyrészt – a nyelv. Totális érzéki mixtúrát teremtett. *Eizenstein* „attraktivitás montázs”-át a *Dunajevszij-operettek* „gesammtkunstwerkjévé” lágyítva, de az így keletkezett masszát sohasem hígítva tovább. Ahogy a „Donyec-medence szimfóniája” „Vidámvásárrá” és a „Föld” „Micsurinná” hígult, a „Dzsingisz kán utódjára” a „Berlin eleste” felelt, és ahogy a forradalmi művészetek vívmányai Német- és Olaszországban a legócskább ellenforradalom jelképeibe épültek le és tovább, az avantgárd „ismeretlen fogásait” az agitpropos ipiapacs tette általánosan ismertté és érthetővé Magyarországon is. (Mint ahogy mostanában a *Metropolist*, a *Queen* együttes, a *Bauhaust Janet Jackson*, *Andy Warholt* és *Pollockot* a kompromittált *Michael Jackson* lopja, s löki a kliprajongók gyalult agya felé. Tehát revelatív és összezőgő hatás érte/éri a nézőket. Megcsókolta őket a politika tetőtől-talpig, pontosan úgy, ahogy *Dietrich* is kínálta a szerelmet Lola Lolaként.)

Másrészt a dramaturgia. És ez volt a legnagyobb truváj. Úgy vágták le a glóbuszról annak nagyobbik darabját, hogy a hiányt nem érezte, nem is érezhette senki. A történelem jelenidejű volt, és ez a jelen kizárólag a népi demokráciák területén zajlott. Az emberfeletti harcban az ellenfél a természet (mint tökéletlenül megkonstruált rendszer) volt, és nem az úgynevezett kapitalista államok, amelyek a híradó képzeletbeli térképén a margón túl, vagy legalábbis az érdekesség szintje alatt léteztek. Így a harc nem politikai, hanem ontológiai színezetet kapott, s amely harcnak a végső célja a magasabb létminőség elérése, az evolúciós transzplantáció volt. Mivel voltak, akik a minta képét már önmagukban hordozták, sőt, előbb mindenkinek belül kellett látnia, amit lát, univerzális, kollektív kivetítés vibrátoraként működött a korabeli híradó. Amit a híradó nem mutatott, nem létezett. Ez

abból fakadt, és csak azért volt hihető, mert úgy szerkesztették meg a tematikát, hogy a híradó minden száma az emberi élet teljes spektrumával foglalkozott: a játéktól a szerelemig, a születéstől a halálig (mely egyszersmind a kollektív emlékezet halhatatlansága), a harctól a győzelemig, az áldozatoktól a feláldozandóig, a pajkos összenevetéstől a giccses könnyekig. Az érzelmi-érzéki-tudati teljesség miatt nem tűnt föl a földrajzi és politikai csonkolás, a megélhető (megélésre javasolt) élmények gazdagsága okán pedig a források szűkössége. A szektás vallásosság vagy az *Orwell*-i intim-közös tömegkommunikáció kapott itt univerzális(nak hitt) léptéket. Természetesen szó – és kép – esett a világ „más tájairól” is, de akkor kizárólag természeti katasztrófák vagy sztrájkok kerültek terítékre, netán a harmadik világ partizánharcosairól tudhattunk meg színes híreket (tudniillik azt, hogy ők azért harcolnak, hogy úgy élhessenek, ahogyan mi élünk), egyáltalán: minden „onnanról” szóló híradás „innenről” és rólunk szólt. A népi demokráciákról való tudósításokban a külföld-belföld kapcsolatot elfedte a „nemzetköziség”: a közösen művelt birtok sokszínűsége felett érzett össznépi büszkeség. A világnak ezen a felén történelmi dolgok – hirdették a filmesek –, a többire nincs is szükség, nem hiányzik, alulfejlett, degenerált, elmaradt. Mindez ideálisan támasztotta alá azt a tételt, hogy a határok spiritualizálódtak, ideológiai, eszmei elválasztódásokat jelölnek – nem mást. Minden egyéb bagatell. A spanyol konkviztádorok és az elkurvult katolikus egyház összefonódása óta soha kolonializmus nem talált/termelt/ olyan szűziesnek hirdetett, képmutatóan „anyagtalan” ideát céljai megkívánatására az áldozatok tömegeivel, mint a szovjet neokolonializmus vezérlő angyalai. Ha más vagy, mint mi – hirdették –, akkor beteg és vak vagy, másrészt pedig etikátlan: elrontod mások örömét, kárt teszel.

És ami még roppant fontos e híradókban – a személyes hang. Mert van, ugye, az emberarcú tömeg, aki épít, s közben dalol, de tömeg. Kell, hogy lássuk a *Dunapentelére* özönlő ezreket, akik láttán nem kétséges, hogy hatalmas békeművünk felépül, ez logikus. Ahhoz, hogy érte éljünk, szorítsunk, fizessünk, és dolgozzunk, mint az állatok, a hegesztő nevét tudnunk kell, látnunk kell, amint felelősen dolgozik a haza érdekében, és személyében garantálja, hogy állni fognak a vasoszlopok.

Hogy mindezen közben otthon is érezzük magunkat, ideutazik a Sztálin-díjas *Orlov elvtárs*, akinek – semmi egyéb – csak a magyar népművészet hiányzik az épületekről. De ott vannak név szerint a gimnazisták, akik jó bizonyítványuk értékét dolgozzák vissza a közösbe, s egyáltalán: a serénykedő és az erőt jelentő tömegben mindig ott van név szerint

is, arcával is, az az egy meg egy, aki pont valamelyik fázist garantálja, mert szívügye. Olyanok ezek a propaganda-híradók, mint emberi sorsokkal megkomponált szimfóniák, mint szférikus egész, mint szívekből szóló, sokak előtt elstutogott adorációk. A filmsorsokat megszerkesztő urak és hölgyek nem olvastak még *McLuhant*, s nem tudták, hogyan definiált a mozielmény mint „egyedül a tömegben”, de már ismerték az élményfajta cinikus visszaját: úgy vagy egyedül, hogy sose vagy egyedül. Akkor vagy magadnál, ha elidegenedtél. Nem az állapotod lényeges a „közérzeted” megragadásához: az állapotodhoz fűződő érzelmi viszonyod a fontos. Nincs erkölcsös lány, csak lanyhuló erőszak.

Játékfilmek ezek, persze, hogy azok. Logikus sakkjátszmák élő emberbábokkal (élő-pontszám nélkül). Filmművészetünk későbbi nagyjai követték el a hamis aratási filmeket, befűjt kalászkokkal, sminkelt statisztákkal (népitanócosokkal). A közkatonáknak a magyar kora popart jutott: az átlagember mint sztár. Az élet munkahőse. A varrőüzem főnök-nője vigyázza a terméket: nem akar a férje előtt szegyenben maradni. Már látjuk is a boltban őket. A pasi mosolyog, még a gallér is jó, a nő, mint szentképet emeli fel a konfekciót. A pult mögött a háttérben az eladó-

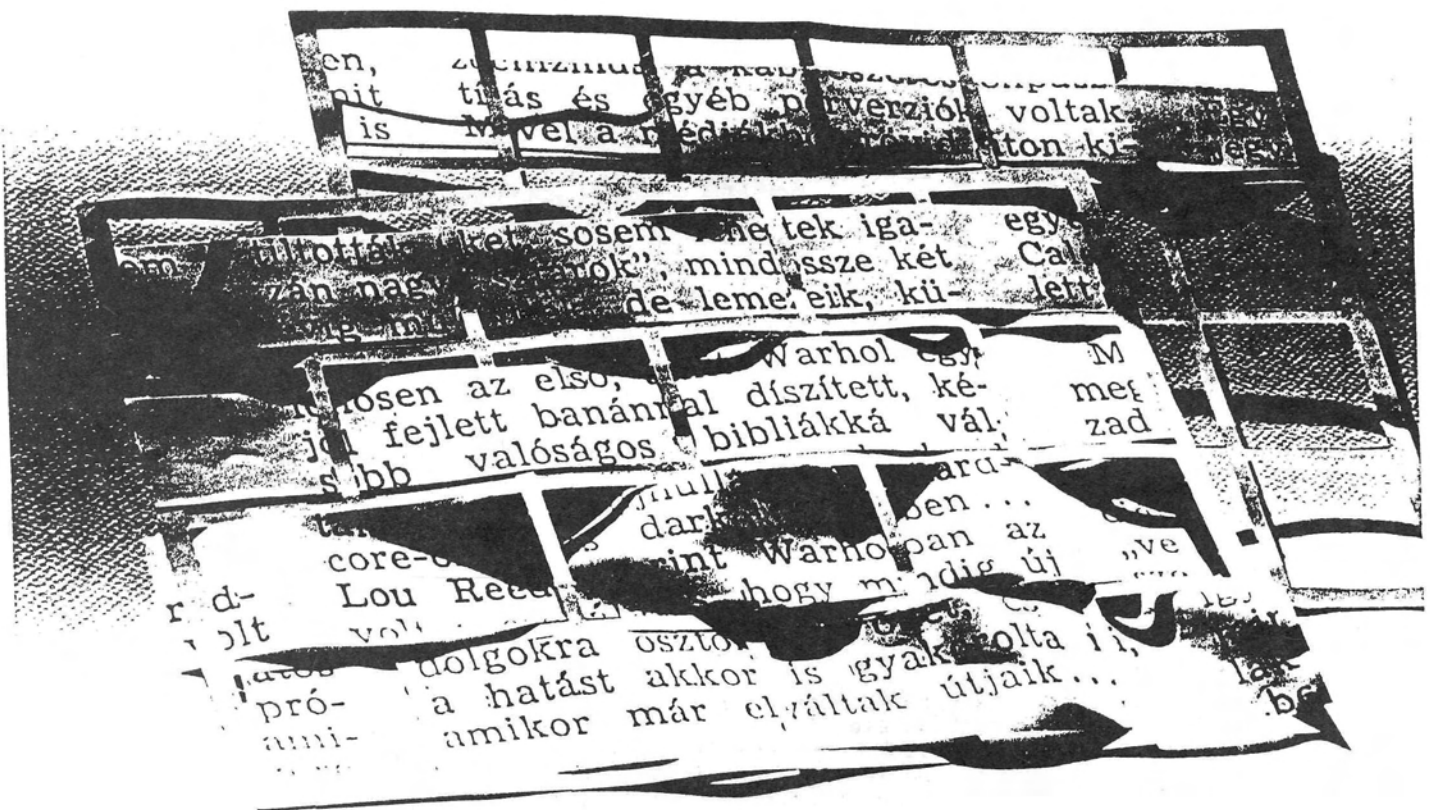
lány ministrál: egyszer talán ő is varrónő lesz. Infantilizált ez a világ, persze... És innen egyenes az út egészen addig, hogy évek múltán komoly szakemberek vitatkoznak azon, hogy elektronikában mit nevezünk muszternek. Vagy egy „politikai” baleset kapcsán komputerrel szimulálnak körülményeket, amelyeket a Makk Hetesben három fröccsért minden hülye lerajzol.

A tartalom, mondanom sem kell, legyőzte a formát: a későbbi évek híradói már az avantgárd – vagy egyáltalán, az igényes hang- és képkultúra – morzsáira sem tartanak igényt. A hatás (és az igény) totalitása is idejétmúlt már: a pseudo társadalmi cinikusan hirdeti, tetszik-nem tetszik, a néző nem kap mást. (Legfeljebb Friderikusz szavalja el az időjárásjelentést.) Vagy az objektivitást hazudja, vagy ezt a fajta láttatást cikizzi. Amerikában minden szabad szellemű, politikai videós tudja/tudni véli, hogy a CNN-nél a hírek pénzürtéke van.

Ez már egy másik fejezet, amelyik a tévé – és nem film – híradók nézőinek két csoportja előtt zajlik. Az egyik annyira elhülyített, hogy mindent elhisz, amit mutatnak neki, a másik annyira éber, hogy semmit sem.

A többit meg lehet tudni a videóklipekből. Napjaink igazi híradói azok.

Sós Evelyn elektrografikája

Ladik Katalin közreadja

FLUXUS-LEVÉL BUDAPESTRŐL ÚJVIDÉKRE

Részlet a készülő regényből

Otthon vettem észre, hogy elfelejtettem átadni neki az üvegezőnő levelét. A költőnő hátizsákjából elővettem azt a megsárgult papírtekercset, a hatvanas és hetvenes évek csúcstechnikájának számító színes xerox fotómásolatok ötlöttek elsőnek szemembe. Szemcsések, elmosódottak voltak ezek a helyenként nagy méretű másolatok, amelyek egy piros autót, sárgásfehér virágcsokrot, egy autórádiót és egy kenyérpírtót ábrázoltak. A szöveget írógéppel írta a tekercsre, olyképpen, hogy kikerülte a színes ábrákat és fölējük, mellējük írt, de néha az ábrák sötét színeibe mosódott el a szó.

SIKÍTÁSOMRA ÉBREDEK FAGYBAN ZILÁLT JÖVŐ ASSZONYOM MEGKÖVÜLT MÚLT ÍME A NYILVÁN OS ÖRVÉNY AMIT SEMMIFÉLE LELKIPÁSZTOR Ó DRÁGA BOMBÁKTÓL MIT? AMIKOR PROFÁN ME GOLDHATATLAN ELÉ ÁLLÍT CSÜCSÖRÍTEM A SZÁM: KRRRRHRRRKRRKKKHHKHHKKHHHHHHHHIIHHKRRK! SAjnálom, hogy SZERETNÉK SZÍVBŐL KÁROMKODNI EBBEN A LEVÉLBE? Ó, mMÁR MIÓTA SZERETNÉK, RETTE NETES KIFOGYHATATLAN BÚZÓS RETTENETES KÁROMKODÁSOKAT ELMONDANI ORDÍTANI NEKED ILLETVE NEKEM IS NEKED, EBBEN A LEVÉLBE, A LEVELIMBE, SZÜNTELENŰL, SEMMI NEM MARAD CSAK A SIKOLTÁS, TUDOD MILYEN AZ AMIKOR EGY FÉRFI SIKOLT!!!!, TUDOD MILYEN AZ!!!!, ATYÁURISTEN,!!!!!! !!!!!!!!!!!!!!!! !!!!! !!!!! !!!!!!! !!!!! !!! AKUTYÁURISTENIT ENNEK A VILÁGNÁK! DRÁGA? IMAGINÁR IMMA GINÁRI IMAGINÁRIURÉSZLETTELEN FENYEGETŐ FENYEGETŐ FENYEGETŐ FENYEGETŐ TORPEDÓ A SZÍVBÉ!!!!!! KÖNYÖRGÖM! AMIN KERESZTŰL MEGY AZ AKI MEGY!!!! JÉZUS! DRÁGA KATALIN! KIBÍRHATATLAN!!!!!!!!!!!! A LEGTISZTÁBB ÉSZ IS PLEISZTOCÉN RÖ TERMEL A FINOMRA KAPIRGÁSZOTT AGYVELŐBEN ITT !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! !! BEFELÉ ÜVÖLTÖK!!!! csendessé válva a jövőt telebesz ha nem porladnék szét ettől a hőtől amit itt termelek , megbízhatatlan vagyok, megbízhatatlan, hajam csónakjában evickélve, kibogozhajt, csak egyetlen szó ke ami azt jelentené: ami! kívül ezen!!!!!!!!!!!! GÓLEMMÉ LENNI!!!!

EL SEMTUDOD KÉPZELNI
enállást kell
nap legyőznöm
hogymint
puszt
k el
szé
ent
!!
!

mennyi ell
napmint
ahhoz
ne
ulja
a
gy
6l

POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP
POP

sajnos kiváltasz belőlem bizonyos szentimentális kitéréseket de nem bánom legyen talán nyugodtabban élek tovább. mert ez a fontos. élni tovább. hiszen van egy objektív reményünk egy konkrét objektív és kétségbevonhatatlan reményünk, még akkor is ha ténylegesen nincs, van valami ami bevilágítja azt a téstát, mulatságos is ha tetszik: UFO!!!!!!!!!!!! UFO!!!!!!!!!!!! Ó kivilágos virradtig, ahogy mondja jevtusenko, POP az anyja úristenit, drága,,,,, jaj,,,, drága,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,

Lévay Jenő fényírógép-elektrografikája

Tisztelt Olvasó!

A Cigányfűrő megrendelhető postai pénzesutalványon az alábbi címen:
Cigányfűrő szerkesztősége: 1055 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 72. II.em.
 Előfizetési díj összesen 640,- Ft + postaköltség - példányonként - Budapestre: 32,- Ft, vidékre 41,- Ft.

Hol kapható el a Cigányfűrő? Az alábbi helyeken folyamatosan:

Írók Boltja (VI., Andrassy út 45.), **Balázs Béla Stúdió** (V., Bajcsy-Zsilinszky út 36-38.),
Rátkay Klub (VI. Városliget fasor 38.), **Cirko-Gejzir** (VIII. Lőrinc pap tér 3.), **Kossuth Klub** (VIII. Múzeum u.7.),
Pont Könyvesbolt (V. Mérleg u.6.), **Fiatal Művészek Klubja** (VI. Andrassy út 112.),
Örökmozgó (VII. Erzsébet körút 39.), **Hunnia Kávézó** (VII. Erzsébet körút 26.),
Kosztolányi Művelődési Ház (IX. Török Pál u. 3.),
Szindbád Mozi (XIII. Szt. István körút 16.), **Odeon Kft.** (XIII. Hollán Ede u. 7.),
Tabán Mozi (I. Krisztina körút 87-89.), **Balassa Könyvesbolt** (II. Margit utca 1.),
Művész Mozi (VI. Teréz körút 30.), **Király utcai Könyvesház** (VII. Király utca 50.)
Blue Box Mozi (IX. Kinizsi u. 28.), **Századvég Könyvesbolt** (V. Veres Pálné u. 4-6.),
Liget Galéria (XIV. Ajtósi Dürer sor 5.), **Graffiti Mozi** (VIII. József körút 63.).

Vidéken:

Szokoly Antikvárium (Veszprém, Szabadság tér 13.), **József Attila Könyvesbolt** (Kaposvár, Fő u. 33.).

A lapot nem a Magyar Postán, hanem a Hajtás Pajtáson keresztül terjesztjük.

TARTALOMJEGYZÉK

Bódy Gábor: <i>Mese</i> -----	2
Angus Fraser: <i>Mennyi iránymutatást remélhetünk maguktól a cigányoktól?</i> (Fordította: T. Zselensky Péter) -----	3
Forgács Rezső <i>versei</i> -----	7
Jonathan Matthew Schwartz: <i>Cigány, vagy vendégmunkás?</i> (Fordította: Mucsi Réka és Vajda Róza) -----	9
Krausz Tivadar: <i>Az elfeledett eszmerendszer értelme</i> -	13
Várnagy Tibor: <i>Eddig avantgardista voltam, most festő leszek.</i> (Beszélgetés Beke Lászlóval) -----	14
F. Havas Gábor: <i>Környezeti ártalmaink</i> (Interjú Baja Ferenc környezetvédelmi miniszterrel) -	16
Orsós Lajos: <i>Most én mindezt gondútam</i> (Tamás Amaryllis gyűjtése) -----	17
Nincs ártatlan hatalom - Nemzetközi M.A.D.I. <i>Fesztivál Győrött</i> (Szerkesztette: Tamás Amaryllis) -----	18
Balázs Attila: <i>Megyen ez, mint a sívatag</i> -----	21
Eörsi István: <i>Rügen szigetén; Csattanó nélkül</i> -----	24
Antal István: <i>A világ elvesztése</i> -----	26
Ladik Katalin: <i>Fluxus-levél Budapestről Újvidékre</i> --	28
Balogh Attila: <i>Humorom</i> -----	32

CONTENTS

Gábor Bódy: <i>Tale</i> -----	2
Angus Fraser: <i>What Guidance can We Expect from The Gypsies Themselves?</i> (Translated by Peter T. Zselensky) -----	3
Rezső Forgács's <i>Poems</i> -----	7
Jonathan Matthew Schwartz: <i>Gypsy or Guest-worker?</i> (Translated by Réka Mucsi & Róza Vajda) -----	9
Tivadar Krausz's <i>Poems in Prose</i> -----	13
Tibor Várnagy: <i>I Was Avant-Garde till Now, but I'll Be Painter from Today</i> (Conversation with László Beke, in 1993) -----	14
Gábor F. Havas: <i>Pollutions in Our Environment</i> (Interview with Ferenc Baja, Minister of Environments) -----	16
Lajos Orsós: <i>It Occured to Me Lately</i> (Research of Amaryllis Tamás) -----	17
<i>Innocent Power - Nonsense! - International M.A.D.I. Festival in Győr</i> (Edited by Amaryllis Tamás) --	18
Attila Balázs's <i>Tale</i> -----	21
István Eörsi's <i>Tales</i> -----	24
István Antal: <i>Lost of The World</i> -----	26
Katalin Ladik: <i>Flux-Letter from Budapest to Novi Sad</i> -----	28
Attila Balogh: <i>My Own Humour</i> -----	32

Az Árnyékkötők elektrografikai csoport alkotóinak: Bártai Sándor, Tenke István, Shmillár Lilla, Bohár András
Dárdai Zsuzsa, Sós Evelyn, Lévy Jenő művei
Lugosi Lugo László fotója
Halas István fotója
Carmelo Arden Quin madista alkotásai
Györgydeák György grafikája

Elektrographics & Light-Typewriter-Graphics by Artists of Árnyékkötők
Photo by László Lugosi Lugo
Photo by István Halas
M.A.D.I. compositions by Carmelo Arden Quin
Inkgraphic by György Györgydeák

A szerkesztőség munkatársai

Balogh Attila *főszerkesztő*
F. Havas Gábor *főszerkesztő-helyettes*
Baranyi Ilona *olvasószerkesztő*
Ladik Katalin *szerkesztő* (vers)
Prónai Csaba *szerkesztő* (tanulmány)
Tamás Amaryllis *szerkesztő* (film, interjú)
Neményi Zsolt *szerkesztő* (széppróza)
Györgydeák György *művészeti szerkesztő*
Horváth Attila *tördelőszerkesztő*
Solymosi Szilvia *szerkesztőségi titkár*
Endródi Szabó Ernő *munkatárs*
Eörsi István és Petri György *főmunkatársak*

Cigányfúró kisebbségsszellemű művészeti és közérzeti folyóirat

Megjelenik: kéthavonta

Kiadja: a Dunától a Gangeszig Alapítvány

Felelős kiadó: Révész Sándor elnök

A szerkesztőség címe: 1055 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 72. II. em.

Telefon: 111-0034, 131-8342. Fax: 111-7048

A Cigányfúró megjelenését a következők mind támogatják:

Soros Alapítvány

ISSN 1218-3881

Nyomás: FRAGMENTUM KFT.

OLDALANKÉNT
KETTŐ FORINT

KUMOROM

Az asszony öreg volt, s fia nőtlensége miatt szomorú.

– Talán hibbantsága, együgyűsége végett nem nőülhetett meg ez a gyerek – töprengett magában az asszony.

Ám egy délután a fiú úgy állított be, hogy egy nő is jött vele az anya elé. Gyanakvóan és reménykedve méregette egymást a két nő. A fiatal csúnyácska volt az arcát beborító himlő miatt. Szótlanul állt a három ember, de amikor a szomszédos házakból átjöttek megnézni a menyecskét, megszólalt az idős asszony:

– Ó, hogy szarjatok a számba, hát mondjátok már meg nékem, hogy ki ez a szépség?

Babyl Hübner

OTORAYDAAK OTORAY